

II. RÉSZ.

1. fejezet.

A piaci iskola építése és negyedszázados élete.

(1693 okt. 10 — 1718 márc. 30.)

Az ifjúság tehát beköltözött az új „iskolába“. Ez az új „iskola“ a piac nyugati oldalán a templom bejáratával szemben levő három magánház volt, amelyek nem iskolának készültek és természetesen, hogy alkalmatlan és szűk voltak nagyon rövid idő alatt kitűnt. Megfelelő helyiségek építéséről kellett tehát gondoskodniok. Az ország által adott s Sárosi János itélőmesterhez kifizetett 5000 frt erre a célra nem volt elég. Egyesek adakoztak pénzben és építési anyagokban. Az eklézsia is jelentékeny összeget adott. 1697 ápr. 23-án a vezetőség egy negyedik házastelket vásárolt. Az eklézsia gondnokai Rajner Márton és Csanádi István voltak. Az építés felügyeletét Jövedécsi András plebánus végezte, aki 1695—97. évekről pontos számadásban számolt el a kiadásokról. Ebből megtudjuk, hogy az építés kerekén két évig: 1695 máj. 11-étől 1697 májusáig tartott. Tehát az iskolának és a tanításnak négy esztendőn át kellett szenvednie, előbb az alkalmatlan és elégtelen helyiségek miatt, a két utolsó évben pedig az építés okozta zaj és alkalmatlankodás miatt.

Az építés részleteit Jövedécsi András plebánus számadása¹ alapján ismertetem. A számadás első lapján olvassuk: „Anno 1695 die 2 mensis Maji. Kezdetünk Isten kegyelmességéből az új scholánk építéséhez, melynek az helye Nemzetes Tholdalagi András uram és az plebánia házak között vagyon, mely scholánknak való házak voltanak délről, úgy mint T. Nemzetes Sámuel ur háza, közbül Kannagyártó György háza, a harmadik a plebániaház mellett a szabók céhházok. Ezeknek a megnevezett házaknak az nemes ország az előbbeni possesszoroknak bőv mértékben az árát letévén assignálták az unitária religión

¹ Az unitárius egyház levéltárában.

levő eklézsiának az Óvárban levő híres és nagy schola helyében bizonyos és az nemes országtól arra választatott commissariusi, úgy mint Tekintetes Nagyságos Haller István, Nemzetes Vass György, Suki Pál és Tóbiás Fleischer uramék által. Mivel peniglen alkalmatlan és elégtelen lakóházak voltak, lévén feles deákink és scholánkban járó ifjúságink, kételenítettünk alkalmas lakóhelyeket számokra építeni. Annak okáért az becsületes eklézsiától bizonyos számú pénzt percipiálván erre a szükségre én Jövedécsi András, az kolozsvári unitária eklézsiának plebánusa, melyet ilyen renddel erogáltam, amint következik.

A bevétel kezdődik 1695 máj. 19-én s szept. 26-ig 5 tételben tesz 812 frt 85 drt. Minden munkát házilag végezték, a munkásoknak pénzfizetést és kosztot adtak. A napi felügyeletet a plebánus, Bongárdus János és Székely György végezték. Jelentékeny részt vettek belőle P. Horváth Ferenc és Sárosi János ítélmester. Mesterember kevés volt Kolozsvárt. Kőművest Segesvárról, Torockóról, Bethlenből fogadtak. A kőművesekkel ölszámba alkudtak Sárosi János előtt. Egy öl rakása 80 pénz, tisztességes étel: reggelire sajt vagy szalonna, délre, vacsorára „főzés és pecsenye“, személyenként egy ejtel bor és ser. Haton, néha nyolcan is dolgoztak. Mikor az első fundamentum-követ jun. 2-án letették, (Fasc. I. D. 34.) 6 frt 30 dr. „honorariumot“ kaptak. A követ Szucsákban termelték a „belső“ kőbányában, „rakó“-követ Kakuk-fészekben bányásztak 2 hétig 10 jobbággal. A faragott köveket Iklódról hozták Tholdalaghi Andrástól. Szept. 29-én felmérték a kőfalat: 224 öl. Fizettek 179 frt 20 drt. A kőművesek zúgolodtak, hogy sok időt töltöttek hiába, felrakott falat is el kellett bontaniok, azért a plebánus többször adott nekik a magáéból ebédet, vacsorát. Okt. 28-án a Bácsitorokban kezdtek a kőhányáshoz, „ahol ezelőtt nem volt bánya“. Cigányok csinálták a csákányokat és vésőket, székely és szász szekeresek hordták a fövenyet.

1696 tavaszán folytatták a munkát: „Anno 1696. Kezdetünk Isten kegyelmességéből az új scholánk építéséhez, mivel-hogy az elmúlt 1695. esztendőben a fundamentum megvetésénél tovább nem igen mehettünk. Micsoda költséggel vittük legyen penig azt végben, annak az ő rendi ide alább világosan írván vagyon. Mely költséget én J. A., a kolozsvári unitarius eklézsiának plebanusa percipiáltam Tek. Nemzetes Sárosi János uramtól, amint a következő facies megmutatja“. Bevétel 1696 máj. 13-tól 4 tétel alatt 2494 frt. 11 dr. Ebből a hívek önkéntes adománya 224 frt. 11 dr. A kiadások között ilyen tételeket olvasunk: vett egy lovat 34 frtért, „mivel sok felé kellett

küldeni". Aug. 5-én a kurátorok: Rajner Márton és Csanádi István fizetnek „a schola felszarvazásától és héjazásától alku szerint 130 frtot. (I. Fasc. I. D. 60.). Téglá circiter 35000 volt azzal együtt, amiből a kemencét rakták. Okt. 23-án fizetnek 161 öl kőfal rakásáért 128 frt. 80 drt. Ugyanaz nap „fizettem 5 kamaráknak a boltozásástól külön-külön minden boltozástól fizetvén fl. 7, a garádicsot is egy boltnak tudván térszen nro 16 boltokat, fizettem tőle in summa 112". 1696 okt. 20-án már annyira készen vannak a falakkal és boltozással, hogy az új lakószobák elfoglalhatók (Fasc. I. D. 61.). 1697 május 14-től okt. 6-ig kiadás 437 frt. 82 dr. Kiadatott összesen 3306 frt. 96 dr. A számadást 1697 dec. 17-én 4 magyar és 4 szász eklézsiái kiküldött vizsgálta meg: Rainer Márton, Stencel Ferenc, Régeni János, Linczeg János, Csanádi István, Huszár Mihály, Rákosi Péter és Eperjesi István.

1698 jun. 10-én (Fasc. III. 33.) börtönt építenek s jul. 10-én legelőször Pálfi Györgyöt csukják be. 1701 nov. 19-én Csapai Ferenc főnök, a poetika klasszis preceptora idejében az ujonnan épített auditoriumot felszentelték (Fasc. III. 90.). 1704 jun. 24-én csengettyüt tesznek a falra, hogy a bejöni akarók jelt adhasanak (Fasc. III. 130.). 1696 jul. 9-én (Fasc. I. D. 55.) Derzsi Mihály járai mester a coetus négy asztala részére 4 tálat és 8 cseréppoharat csinált ingyen. Az új iskola összes költsége 12000 frt. volt, miben valószínűleg a telkek ára is benne volt. A helyiségek száma összesen 39, melyek közül 15 lakószoba. Ezeket az abécének A—P betűivel jelölték (Fasc. III. 144—145. l.). Vass József² feljegyezte, hogy az épület szegletkövébe a késő nemzedék emlékezetére lelkészők Jövedicsi (így!) András nevét vésték be.

A piaci iskolának negyedszázadra terjedő élete a szenvedések és gyötrelmek, egy nagy tűzvész, a Rákóczi szabadságharca háborus esélyei és változatai, a háború következtében fellépett inség és pestis, az eklézsia belső életében lelkiismeretlen és gondatlan gazdálkodás miatt fellépett belső viszályok és egyenetlenségek között folyt le.

Az egész korszak alatt Kolozsvári Dimén Pál rektor áll az iskola élén, akinek három iskolája volt, melyek közül kettőt elveszített, aki szépen kezdődő s magasra ívelő pályája derekán éles ellentétbe kerül előbb az eklézsiával hollandiai gyűjtése elszámolása és a honorariuma kérdésében, azután a püspökkel, kinek figyelmeztetéseit semmibe veszi s kötelességeit lazuló lelkiismerettel másokra bizza. És végül pestisben hal meg és minden dísz és kíséret nélkül temetik.

² Emléklapok Kolozsvár előkorából. 38. l.

Még jóformán be sem végezték az új iskola építését, 1697 máj. 6-án d. e. 11—12 óra között (Fasc. III. 12.) a belső Magyar-utcában rettenetes tűz támadott, amely „3 templommal, 2 scholákkal, toronnyal együtt a városnak nagyobb részét elpusztította úgy, hogy harmada ha megmaradt”. A tüzet Incédi Pál a kvartélyos német katonáknak tulajdonítja. Cserei Mihály szerint már napokkal azelőtt az a hír járta, hogy a város le fog égni. Uzoni-Fosztó szerint egy barát-ruhában kolduló ember volt a tettes. Szentmártoni János, haranglábi unitárius pap szerint, aki ott volt az égéskor, egyszerre három helyen csapott ki a láng s legelőbb a piaci templomban. Czegei Vass György szerint még 7-én reggel is sok helyen tűz volt s 8-án „a tüztől megmaradt házaktól hordozóskodtak, mivel az németek azt hirdetik szerte-szélyel, kivált az, ki azelőtt is megmondta volt, hogy Kolozsvár elég, hogy az, ki megmaradt is, az is mind elég”. Jun. 3-án a gubernator elrendeli, hogy „inquiráljon az égés felől” s a bizottságba tisztet is kér a katonai parancsnoktól. Ez rendelt is ki melléjük, de mikor a vizsgálatot megkezdették, a parancsnok is megjelent s kijelentette, hogy nem helyesli a vizsgálatot, ezt megzavarta s a tisztet nagy haragosan elrendelte onnan. A katonai parancsnoknak ez a fellépése teljesen érthetetlen s felkelti annak a gyanunak a valószínűségét, hogy a katonaságnak része van a tűzvész előidézésében.

Most kezdeniök kellett volna újra az építést, de nem volt pénz. Kiküldték tehát Dimén rektort Hollandiába építési segélygyűjtése végett. 1697 máj. 24-én indult a bécsi erdélyi udvari kancelláriánál szolgáló Dimén Ferencsel együtt. (Fasc. III. 13.) 1698 aug. 1-én érkezett vissza. 17,204 frtot 47 pénzt hozott, többet, mint amennyit a legvérmesebb reménnyel is várhattak. Lett is baj belőle elég, amint Kolozsvári Dimén Pál életrajzában olvasható.

Siralmas és szomorú állapotok voltak a Rákóczi-szabadságharc alatt. A háborus idők bizonytalanságai miatt falusi iskolákból kevés számmal jöttek. Ha a tanulók a falakon kívül jártak, az ostromló katonák elfogták, levetkőztették őket, a halászó diákoktól a fogott halakat, hálókat elvették. A fegyelem meglazult, mind gyakoribbak lettek a mulasztások. Sokan és hosszú időközön át voltak távol. Diákok szökdöstek ki s álltak be katonáknak a kurucokhoz. Amint a világháboruban is számtalan esetben láttuk. Az iskolai rend és fegyelem lazulására, az erkölcsöknek a háboru következtében romlására mutat az, hogy 1704 febr.-jában (Fasc. III. 125.) hozták azt a törvényt, hogy a tolvaj ezután az udvar közepén karóhoz köttessék, keményen megcsapassék és gyalázatosan kicsapassék az isko-

lából. S a főnök hozzáteszi: azért, mert ezekben a napokban ismételten lopások történtek, mi az előbbi években már régóta nem volt. Mikor 1703 aug. 24-én hirül érkezik (Fasc. III. 116.), hogy Bethlen Sámuel, Marosszék kapitánya Apahidánál táborot ütött, a coetus rendeletére éjjelenként ketten őröknek a szenior és exaktor kivételével. Dec. 11-én éjjel 12 és 1 óra között iszonyú láрма és zavar támad, mert hirül jő, hogy kurucokat láttak. 1704 jan.-jában (Fasc. III. 123.) nem tudják ellátni az ökonomiát, mert sokan távol vannak a háborus veszélyek miatt. 1704 márc. 5-étől az igazgató rendeli (Fasc. III. 125.), hogy a rendkívüli esetek miatt este 10-től 3-ig őrökjenek a 2., 3., 4. asztal hospesei is, az ökonomusok pedig este 10-ig s reggel 3-tól. Márc. 11-én éjjel az eklézsia malmát felgyújtották a kurucok. Márc. 27-én Suki Mihály fiainak famulusa kiszökik a kurucokhoz (Fasc. III. 126.). Ápr. 11-én Suki Ferenc szekundánus a famulusával s egy más mendikánssal szintén (Fasc. III. 127.). Ápr. 30-án Szénaveresi szász tanulót elfogják, tőle levelet küldenek a parancsnoknak s megesketik, hogy válaszát kihozza nekik (Fasc. III. 128.). A plebánus tömlöcbe téteti, innen kiszabadulván, kiszökik a kurucokhoz (Fasc. III. 129.). Olyan sűrű lett a kiszökés már a polgárok között is, hogy jun. 9-én kihirdették, hogy aki a kurucokhoz kiszökik, javait elko-bozzák, feleségét, gyermekeit tömlöcbe vetik. Jun. 30-án két halászó diáktól elvették a halat és hálót (Fasc. III. 130.). Aug. 20-án egy decurio két mendikánssal kiszökik a kurucokhoz. Aug. 24-én a diákokat új csoportokba (pars) osztják, nem számítván be a távollevőket, mert igen sokan vannak távol s nem tudják, jöhetnek-e vagy nem. Szept. 18-án a Kőmálban szüretelő asszonyokra, leányokra, kik között két deákunk is volt, rárohannak a kurucok s a két diákról a ruhát lehúzva, ott-hagyják. 24-én megszállják a várost. E portyázások közben a polgárok marháit, disznóit, lovait elhajtják, a vetéseket letapos-sák. A belső Szamos vizét elvezették. Okt. 7-én a tanács, a papság és polgárság egyenlő akarattal határozzák, hogy közö-sen kérni fogják a kommandánstól a város megadását, hivat-kozva egy évnél hosszabb szenvedéseikre, óriási kárukra s teljes anyagi romlásukra.³ A parancsnok a kurucoknak meg-adásra való felhívására elutasító választ adott, a városi folya-modás átvételét másnapra halasztotta. Másnap aztán megtör-tént a Sívölgyben Rabutin felmentő seregével a csata, melyben a kurucok vereséget szenvedtek. Rabutin okt. 9-én már a városban volt. Összehivatta a polgárokat és tanulókat a kuriába

³ Kelemen Lajos: Kolozsvár ostroma és felmentése a kuruc ostromzár alól 1704-ben. Unit. kollégium 1907/8. évi Értesítője.

(Fasc. III. 135.), a kurucoktól használt falakat lerontatja, sáncokat betölteti, a kurucok javait felprédálják. Okt. 13-án az összes németek, rettenetes károk és pusztítások okozása után kimennek a városból. Amit a német őrség a város körül épített, mindent lerombolt. A polgárok megkezdik ezután az éjjeli őrködést. Okt. 23-án a kuruc sereg vezére, Csáky László, követek által a város megadását kéri. 28-án követek mennek ki a kurucokhoz, 29-én „békét kötnek” a polgárokkal s bevonulnak a városba.

E hosszú ostromzár alatt kifogyott minden élelem s rettenetes drágaság következett. Hús semmi áron nem volt kapható, vagy ritkán és megfizethetetlenül drágán. A vizet pénzen kellett venniök, mert a belső Szamos vizét a kurucok kivezették a külső Szamosba s a kútak kiszáradtak. Állatoktól hajtott vagy kézi száraz malomban őröltek. Egy font hús ára 20 dr., disznóhúsé 48 dr, egy kupa bor 48 dr, jobb fajta 56 dr, legjobb 80 dr, egy tojás 4 dr, egy hagyma 4 dr. A főnök hozzáteszi az árak közlésénél, hogy őszintén ír minden szónoki nagyítás nélkül (Fasc. IV. 39.). Öt hónapig és két hétig tartott ez a megszállás, mialatt felbecsülhetetlen kárt szenvedett a város a szőlőkben is, mert nem lehetett télire elfedni.

Nov. 4-én a város Vernes Mihályt és Vizaknait követekül küldi Rákóczihoz. 24-én Csáky László a város főkapitányává iktattatik (Fasc. III. 137.). Dec. 6-án a kurucoknál szolgált diák ügyének tárgyalásakor kimondja a coetus, hogy az ilyenek, ha veteranusok voltak, vettessenek vissza két hónapra noviciusoknak, azután kérjék meg a coetust s felszabadíttatnak. 13-án kihirdetik, hogy Rákóczi fejedelem rézpénzét el kell fogadni. A katonáskodott diákok egymás után térnek vissza az iskolába. 1705 febr. 16-án Teleky és Csáky 400 véka, márc. 21-én Rákóczi 100 véka búzát küldött a coetusnak (Fasc. III. 141-142), jun. 11-én megint 174 vékát, amiből az igazgató és lektor is kapnak azon az okon, mert ők is a kollégiumhoz tartoznak (Fasc. III. 12.). 1705 nov.-ében a kurucok vereséget szenvedtek Zsibónál. Nagy zavar támad a városban, félelem szállja meg a lelkeket, mint mikor Hannibál állott a kapuk előtt (Fasc. IV, 36.). Mindent itthagya menekültek a félénkek, gyermekek, öregek, nők. Csáky a város főkapitánya, Gálfi, a város vezére szintén, mire a várost még nagyobb félelem szállja meg. Az előljárók eléjük mennek, kegyelmet kérnek s kapnak. Nov. 22-én az összes templomokban a Te Deum laudamust éneklük. A kurucokhoz pártolt polgárok és tanuló ifjúság kegyelemre visszatér.

Az 1706 év a háboru szempontjából a Fasc. tanusítása

szerint csendesen telik el. Mindössze annyit jegyez fel a szenior, hogy 1706 ápr. 23-án (Fasc. IV. 21.) a Kismezőre mennek „animi causa”; de egy néhány kuruc megjelenésére nagy zavar keletkezik úgy, hogy a marhákat is behajtják a polgárok a városba, ők pedig a városhoz közelebb eső helyet választanak a két víz között. Dimény igazgatóról pedig följegyzi ez év okt. 21-én, hogy az élelmiszerekben való nagy hiány és szükség miatt a város szegényei közül 500-at házánál étellel, itallal megvendégtelt s a diákokat is személyválogatás nélkül rendre étellel látja el.

1707 elején febr. 4-én (Fasc. IV. 39.) Rabutin segédcsapatokat küldött Kolozsvárra, mely alkalommal más szállás hiányában 15 német katona betörvén az iskola kapuját, berontott s ott telepedett meg. A templom cinterme is tele volt katonákkal úgy, hogy istentiszteletet sem lehetett tartani, míg itt volt a katonaság. A katonai vezetőség halálos fenyegetések között a mindenéből kifosztott városra 8000 német frt. sarcot vetett ki s miután behajtotta, a város falait három helyen lerontotta, az őrséget is magával víve febr. 8-án eltávozott. Visszatérő útjában Kocsárd mellett a kurucoktól (Pekri Lőrinctől) nagy vereséget szenvedett katonákban, lovakban és más javakban. Febr. 12-én Kun István, Marosszék kapitánya vonul be az őrségnélküli fegyvertelen városba, durván elutasítván a szenátorokat, akik a bevonulás elhalasztását kérték, míg követek Pekritől visszatérnek. 1707. okt. 13-án Rabutinnak Erdélybe belépése hírére Károlyi Sándor rendeletet ad ki a városban, hogy mindkinek kivétel nélkül menekülnie kell. Van megint jajgatás és sírás, de Dimén igazgató közbelépésére eláll a végrehajtástól.

A kuruc időkből a Fasc. írója 1708-ból még egy mozzanatot örökít meg. (Fasc. IV. 53–54.). Jul. 19-én 40 diák aratni megy a rektornak. Vígán foly a munka, de 9 óra felé a városból lövések hangja jelzi, hogy a kurucok közelednek. Feszült figyelemmel vannak s egyszerre váratlanul megjelen Károlyi-tól egy küldött s fejvesztés mellett parancsolja, hogy hagyják abba a munkát. A kurucok tábort ütnek Szamosfalván alól. 24-én megint kimennek a félbehagyott munkát folytatni, de 12 és 1 óra között a Nádas hídjára állított őr jelenti, hogy közelednek. Elhagyták a munkát, szaladtak a kőmáli szőlők felé, a hajduk utánuk dobáltak, hármat közülök megfogtak, de később bántatlanul beküldötték őket. Az igazgató kérésére a főparancsnok 8 diákot kienged a kurucokhoz azzal a kéréssel, hogy engedjék meg az aratást. A kurucok engedélyével aztán aug. 6-án elvégezték az aratást. A főnök hozzáteszi az elbeszéléshez: Tertium omne perfectum. De a búzát nem szekereken hordták be, hanem vállaikon és nagy félelem között (Fasc. IV.

54.). E háborus zavarokra vonatkozólag a Fasc.-ban mégcsak azt olvassuk, hogy a szathmári békekötés után hazatérő híveknek 1711 jun. 21-én volt az első istentisztelet a Szentpéteri templomban.

A 18. század első tizede tele van a tanári fizetések és a diákok septimanalisa ki nem adása miatti panaszokkal és zúgólódásokkal. 1708 jun. 3-án (Fasc. IV. 54.) az igazgató a tanárokkal összehívja a patrónusokat és polgárokat az auditoriumba és a tanítók és tanulók nevében azt kérdezi tőlük: miért nem adják ki a tanítóknak a *sallariumot*, a tanulóknak a *divizio septimanalist*? Utóbbiaknál már 13 *divizio* van hátralékban, *quod ante inauditum*. Kéri, hogy vizsgálják meg az ügyet, derítsék fel, hogy „az iskola és eklézsia miért fogyott ki javaiból”, aztán orvosolják és „a társaságnak leendő, sőt fenyegető felbomlását akadályozzák meg”. Hosszas tárgyalás után 8-ra halasztják a döntést. 10-én megint összegyűlnek, sokáig várják a papok megjelenését, de hiába, csak néhány alsóbbrendű polgár jelent meg. 8 nappal megint elhalasztják a gyűlést 18-án a nagytemplomba hívják össze a gyűlést, de sokan hiányozván, határozatot megint nem hoznak, hanem elhalasztják azazal, hogy „két követ útján meghívják a kurátorokat a végleges határozatra a parochiára. Jul. 8-án végül összejönnek a parochián a papok, patrónusok, alsóbbrendű polgárok, felolvassák az igazgató iratát s arra némelyeknek az eklézsia nevében adott válaszát, vita támad, a rektor megbántva és elkeserítve eltávozik a gyűlésből.

Ugyanezen a napon a *coetus* is felháborodik és lázong a *divizio* megszüntetése miatt. A főnök az exactorral az igazgatóhoz megy, aki hallván a felháborodást, megígéri, hogy másnap elintézi a dolgot, csakhogy csendesedjenek le. A következő napon a főnök az igazgató engedélyével a kurátor urakhoz megy s kéri a *coetus* nevében a felfüggesztett *divizio* kiadására, mert ellenkező esetben bajok fognak bekövetkezni. Erre a lázongó fellépésre kikapnak 115 frt 20 drt. De a következő *divizio* megint elmaradt. Az exactor megjelenik a dispensatornál s kéri őt és a plebánust, hogy ne adjanak okot az ifjúság lázongására, „*quoniam necessitas premit juvenes*”. 29-én összegyűlnek áthívják a főnököt és exactort s a plebanus szemrehányásokkal illeti az exactort a követelődző fellépés miatt, mire ez azt feleli, hogy ő csupán illendően kérte a *divizio*t. Megígérték, hogy kivánságukat a lehetőség szerint teljesítik, de legyenek türelemmel, ami késik, nem mulik. Szept. 8-ról feljegyzi a főnök, hogy amikor az exactor a pénz után ment a dispensatorhoz, ennek felesége méltatlan szavakkal fogadta s azt mondotta, hogy mindig alkalmatlan időben jő rá.

Úgy látszik, hogy ez a kérdés azért fajult el annyira s robbantott ki annyi gyűlöletet és ellenszenvet, mert Kolozsvári rektor az ügy intézését nem a törvényes formák között kezdte s magának vagyoni ügyek kezelésébe nagyobb hatáskört akart kiterjeszteni, mint amennyi megillette. Legalább ez tűnik ki az eklézsia jegyzőkönyveiből. 1708 június 3.-iki gyűlésben feljegyzik, hogy Kolozsvári a plebánus és a kurátorok híre nélkül az eklézsia felgyűjtötte az iskolába s előadta, hogy ezután olyan kvártás választassék, ki a bevételeket neki mindig kimutassa s az ő híre nélkül a schola részéről semmit ne erogáljon, se el ne adjon, hanem mindent az ő hírével cselekedjék. Erre jun. 9-én 6 pont alatt következőket határozzák:

1. „A scholának mesterét, sem mostanit, sem ennek utána valókat az eklézsiai ökonomizálásban nem ismeri és meg sem engedi supremusnak s főinspektornak lenni; magát nem subjiciálja az eklézsia ő kegyelmek alá semmiben is, úgy a schola kvartában is; mivel nem az eklézsia kötelezte magát ő kegyelmének, hanem ő kegyelme kötelezte magát az eklézsianak, mint alumnus, mely szokása volt az eklézsianak, melyről existálnak mindenik alumnusnak reversálissi.“

2. „A kvártásnak adassék illendő fizetés, hogy „az szakasztásnak, mint tavaszi gabonának (árpa, alakor, zab, köles) békét hagyjon.“

3. „Számvevők rendeltessenek valamely kevés jövedelem mellett.“

4. „A hivatalnokoknak írásban instructio adassék.“

5. „Kolozsvári Pál megintessék, „hogy ezután semmi innovatiót ne indítson magától“, hanem plebánus és kurátor urakkal egyetértve.“

6. „A kvártások a septimánalisra szorgalmasan gondot viseljenek s ezt mindenkor pontosan és hiány nélkül adják ki s az eddigi restanciát is igyekezzenek megfizetni.“

Ezeket a határozatokat a plebánus és a kurátor urak jul. 5-én helybenhagyták. Ez volt az eredete annak az alkotmányjavaslatnak, melyet Pálfi az év őszén beterjesztett s a közgyűlés elfogadott. Ennek a tervezetnek a megokolása sötét árnyékot vet az eklézsia vezetői közt fennállott egyenetlenségre és a pénzügyi gazdálkodás laza lelkiismeretlenségére, részben feltárja az okokat, melyek az eklézsia elszegényedését előidézték. 25 év óta — mondja Pálfi — sok nyomoruság „saltzoltatás“ szakadt hazánkra s különösen városunkra, mely a hadakozásoknak „forgósarka és ki- s bejáró ajtaja“. 1687-ben a lotharingiai herceg haddal jövén „Kolozsvár volt első köve az ütközetnek.“

1690-ben a török sokakat levágotott, másokat rabságba vitt, „hostatinkat“ felégette. 1697-ben „véletlen“ tűz hamvasztotta el templomunkat, scholánkat úgy, hogy csak külföldi segítséggel tudtuk felépíteni. 1703-ban a kurucoktól annyit szenvedett „ezen nyomorult helység“, hogy nincs nyelv annak elmondására. Kivül-belül egyformán károsították ostromlók és védelmezők egyaránt. 2—3 év alatt mezőinek, hegyeinek, kertjeinek semmi hasznát nem vette: felprédálták, nehányszor marháit elhajtották, a hostatokat felégették, a bástyákat és kőfalakat lerombolták. A városnak és hazának e bajait nehéz volt az eklézsiának nem érezni. A sallariumokat „akkor és úgy, amint illett volna“ nem tudta kiszolgáltatni és a restantiák egymásra halmozódtak. Innen a sok panasz, gyanakvás. Számos vita és összeszóvalkozás támadt, mintha a nemfizetések valóságos oka nem a nincs, hanem a rossz gondviselés volna, a jövedelmeknek helytelen célokra fordítása. És ez oly mértékű volt, „hogy még a kívülvalóknak is fülei vele megteltenek.“ És az eklézsia eleihez „irogatások löttének“, hogy szünjenek meg a panaszok és gyanakvások. A vezetők keresték a módot az eklézsia dolgai igazgatására „hogy nyaka szakadván az atyafiságtalan ütközéseknek és gyanakodó szíveknek és ezekből származó szokott idegenkedéseknek, dísztelen hírnév folytatásoknak“, uralkodjék egyesség a gyülekezetben. Mindezeknek egyetlen kútfeje a számadásnemadás. Ha a kolozsvári eklézsia kuratorainak számadását (1660—1709-ig egy kötetben) végig vizsgáljuk, szomoruan kell megállapítanunk, hogy azok hosszú éveken keresztül nincsenek rendben. 1693-tól, sőt 1688-tól kezdve 1704-ig a kuratorok és a kvartisták számadásaiban a „difficultások“ halomszámra soroltatnak fel. Nem tudnak pontosan elszámolni a búzával, borral, igen sokat számolnak el aljra és seprőre, a maguk fizetésébe, egyeseknek többet adnak ki, mint kellene. Végehossza nincs a kifogásoló megjegyzéseknek. Nem csoda, ha a sallaristák nem kapták rendszeren fizetésüket s azért állandó volt a zúgolódás és békétlenség. Ilyen bajok és nehézségek akadályozták az iskola áldásos működését.

De voltak más bajok is. Úgy látszik, hogy Kolozsvári Dimén Pál igazgató a közte és az eklézsia között keletkezett egyenetlenség miatt hanyagolni kezdte kötelességét. Uzoni feljegyzi róla, hogy reversalisa ellenére orvosi gyakorlatot folytatott, saját dolgai és kötelességei elvégzésére diákokat alkalmazott, kartársait ellenőrizni elhanyagolta s inkább világi dolgokban foglalatoskodott, mint egyháziakban. Ezért a status nyilvános megrovásban is részesítette. Almási püspök a rektor ellen 1710-ben panaszt ad be, melyben azt mondja, hogy

„mindeneknél tudva vagyon, egy néhány esztendőktől fogva kevés leckét tartott őkegyelme“. A diákokat nem rendeli ki a templomba szolgálatra, ha szükség van rá; sőt azt sem engedi, hogy más parancsának engedelmeskedjenek. Senkitől figyelemztetést el nem fogad, mesternek ordinálni valakit veszekedés nélkül nem lehet. E vádak egy része azt mutatja, amit Uzoni is megállapított, hogy teendőit kezdte elhanyagolni, másik meg azt, hogy a plebánus és püspök hatásköre nem lévén szabatosan körülírva, Dimén nem engedett magának parancsolni. Ezért keresi a püspök a maga „infringáltatott authoritasa restituálását“. A plebánus és püspök e viszálykodása természetesen rossz hatással volt az iskola életére és működésére. Az 1711. évi zsinat az eklézsia kiküldötteitől azt az üzenetet küldi, hogy atyafiságosan igen-igen kérik őkegyelméket, hogy „az mater eklézsia a scholában való tanítást jobb rendben végye és t. Pálfi uramat állítsa be az scholában“. 1712 jan. 28-án a status gyűlése Medgyesről körlevelet küld a küküllőmegyei urakhoz, melyben „dülőfélben levő iskolánk jókarba állítására hív“ fel, a bajok legfőbb oka „a kolozsvári kollégiumnak veszedelmezése“, honnan eddig, mint a trójai lóból az emberek és hősök, úgy jöttek elő a filozófusok és tanulók, ekklézsiáinknak oktatói és nevelői“. De már mind a tanítóknak nem lételek, s mind aki vagyon is *tunyasága, vagy extra sphaeram sui officii világiakra adása miatt annyira ruinásodott az a kollégium*, hogy csak közönséges tanítók is alig adattathatnak ki valamely trivialis scholákban, honnan származik mind szentséges vallásunknak s mind respublicánknak hanyatlása. *Inclinata vero res, nisi statim erigatur, sisti non potest*. E végre míg teljességgel ki nem száradnánk, a bajok orvoslásának legjobb módja: a tanárok számát szaporítani. De az eklézsia is, mi is ki vagyunk merülve: adományokat kérnek tehát, hogy Szent-Ábrahámot külföldre küldhessék, „s aplikálnák ellankadt scholánknak felépítésére“.

Hogy a pénzügyi gazdálkodás még sokáig nem jött rendbe s a sallariumok nem fizették ki rendesen, mutatja az eklézsia 1715 évi febr. 10. közgyűlése, mely határozatokat hoz a tanárok beosztása és marasztása ügyében. Pákei János szász predikátor ellen az az észrevétele, hogy sokat sétál és gyakran üzenet nélkül elmulasztja az istentiszteleteket és „csajtáros farkasbőrös paripán nyargalászik, mely illetlen dolog“. A püspököt s általa az egész tanítói rendet is intik, hogy az eklézsziát ne fenyegezzék, hogy a dolgot másoknak is kiviszik és elmondják „sallariumoknak s kivált a pénzbelieknek egészen való ki nem szolgáltatása iránt, mintha az eklézsziától nem igazán adminisztráltatnék az ő kegyelmek sallariuma“. Pálfi

Zsigmond és Keresztúri Sámuel meg ki akarják cserélni úgy, hogy Pálfi a scholában tanítson, Keresztúri pedig papi hivatalban, de a dolog eldöntését a patronusok békéjére halasztották.

Ennek a vagyoni romlásnak és gazdasági pusztulásnak a következménye az, hogy a sallaristák számának és fizetésének leszállítását, mellyel a piaci templom és iskola elvétele utáni időkben oly gyakran találkozunk, már ez a korszak megismeri. Az 1705 jan. 10. közgyűlés határozza, hogy Kolozsvári, aki eddig csak egy leckét tanított, ezután kettőt tanítson, mert a szükség ezt kívánja; Szent-Mihályfalvi lektor is szorgalmatos legyen úgy, hogy napjában kétszer tanítson. A jegyzőkönyv írója megjegyzi: *A mostani terhes idő azt hozta magával, hogy egy mester, egy lektor elég legyen a scholában.* Hogy micsoda leckék taníttassanak, arról a konzisztórium végezzen, de az eklézsia fenntartja magának, hogy „megegyező akaratból legyen arról való dispositio”. (1699—1709. jegyzőkönyv Litt. H.). Az 1709. márc. 9. eklézsiái gyűlés a mostani háborus időben az igen kevés proventusra való hivatkozással elhatározta, hogy a sallaristák közül hárman további intézkedésig „nyugodni hagyattassanak”, mivel Szent-Péterben most nem szükségesek és „csak annyian marasztassanak meg, kiknek az eklézsia megfizethet”. A püspöknek és mesternek vocatiót adnak; de ha ők és a plebánus egyedül fungálni nem akarnak, „mindenik felefele fizetésére marasztassék meg úgy, mint kinek-kinek fizetése eddig megírt; úgy hogy az más fele fizetését az eklézsia ökegyelmek mellé megmarasztandó becsületes személyeknek fizesse; de ez csak ezen esztendőre értetik. Ha pedig ilyen háborúságos idő lesz, mindaddig fennmarad ez a határozat, míg Isten jobb időket rendel.

Az 1704—1710. években sem konzisztóriumot, sem zsinatot nem lehetett tartani a háborús idők miatt. Hogy minő helyzetben voltak, láthatjuk a püspöknek a Tordaaranyos körüli espereshez küldött leveléből, melyben arra kéri, hogy tartson parciálist s gyűjtsön pénzt vagy gabonát s küldje be. Leírja az anyaeklézsia pusztulását, a konzisztórium megszűnését. „Ami legkeservesebb, eklézsiáinknak kútfeje, főhelye Kolozsvár város ágyúlövés miatt oh mely igen megromlott! Hóstáti tűzzel megégetettek, szőlőhegyei gyümölcsöktől megfosztáltak, szőlőtövei kitörttek, melyekben sok fáradságaink, véres verejtékünk csodálkozva sírnak.” A konzisztóriumot nem tarthatják meg, mert az utak nem bátorságosak és „semmi baromkost, nemhogy széna, de csak szalma is itt Kolozsvárt nem találhatik.” Semmink sincs, „csak véres verejtékeinkkel megmívelt mezeinknek gyászos pusztá tarlaja.” Tartson tehát parciálist

s ha mi kevés költséget, vagy búzát valahonnan szereztünk vagy szerezzünk, a búzát adja el, mert behozni bajos is, veszedelmes is s árát hozzák vagy küldjék be, de mentől hamarább, hogy mielőtt a búza ára feljebb hágna, „mi azon pénzen magunk szükséginkre valami kevés búzát vehessünk.”

Igy ír a püspök, Almási Mihály, aki a tanárokkal együtt alamizsnára szorult, A nemesek és gazdagok menekültek Erdélyből. Igy pl. Tordai Szaniszló Zsigmond papjával, Szentiváni Bartók Jánossal Ugocsa- és Szabolcsmegyébe Mándokra, ahol Károlyi Sándor nejével, Barkóczi Krisztinával voltak vallási vitatkozásaik, kinek *Az unitárius atyafiaknak vallástétele* c. konfessziót adták át.⁴ Igy menekült P. Horváth Kozma özvegye, Folti Borbára és fia, Boldizsár is, kik 1710 febr. 8-án Ugocsamegyében Verbőc nevű faluban kiállított adománylevelükben minden földjeik gabona- és bordézsmaját a kollégium és tordai iskola javára adományozták.

A sok háború miatt két ízben nagyobb pestis dühöngött. Az 1710. évi július 8. eklézsiái gyűlés határozza: „mivel a pestis inkább-inkább kezd grassálni, egyházi uramék ispán úr assistentiájával az deákok számára t. mester úr gyümölcsösében, Házsongárdi kertjében csináltassanak egy ereszt, melyben esős időben recipiálhassák magukat nappal, estig minden nap ott mulatván magokat, hogy az pestises aertől inkább ne inficiálódjanak“. Ez év jul.—aug. hónapjaiban néha 75—82 halottat is temettek naponként s csak szeptemberben kezett szünni a járvány. Szept. 10-én halt meg Jövedécsi plebánus, akit más nap „minden prédikáció nélkül, semmi solemnitas az szokás szerint nem lévén, eltemetnek, minthogy az egész pestisben ezen rend observáltatott“. Szept. 12-én választották meg utódjául a templomban nagy ünnepséggel Dimén rektort. Ugyanekkor halt meg pestisben Régeni Mihály szász nemzetbeli praeses, helyébe választják Verner Mihályt. De ő is rövid idő múlva hirtelen meghalt, helyébe választják Teleki Ferencet az magyar natoról. Ez a pestis szétszórta a tanulókat. Ez időben a Fasc. IV. 75—78. lapjain ezeket a részleteket olvassuk: Jun. 16-án 20 ember halt meg. Sokan menekülnek a városból. 17-én a német katonaság a pestistől való félelem miatt elhagyja a várost s csak néhányan maradnak a kapuknál. 20-án az eklézsia azt határozza, hogy temetésekre nem harangoznak, hogy ne keltsenek félelmet; ha diák hal meg, akkor csak egyet; és bármilyen temetésre csak 2 diáknak szabad kivonulni. De csak a monostori kapuig (más kapukon holttestet kivinni nem szabad), itt sorba állnak, énekelnek és visszatérnek s csak

⁴ Varga Dénes: A tordai unitárius gimnázium története. Torda, 1907.

a halottvivők viszik tovább a testet. A pestis elején, jul. 2-án, a katonai parancsnok elrendelte, hogy temetésre diáknak kivonulni nem szabad. De ez a tilalom csak 3 napig tartott. A diákok közül sokan haza mennek. Két nap alatt 50-et temettek, ezek között 3 patronusukat. Jul. 12-én a városon meghaltak száma 105 volt. Szept. elején megszűnt a járvány. A főnök feljegyzése szerint szept. 3—6-án senkit sem temettek. A pestis alatt a diákok 360 temetésen voltak. Diák 5 halt meg. (Fasc. IV. 88.)

1712 nyarán megint pestis volt. Egy Almási István nevű mendicans hirtelen meghalt július 29-én. A diákok egy része nyári munkára megy, a másik részét 4 gyermekkel bezárják az iskolába s a kapuba katonai őrséget állítanak. (Fasc. IV. 126—127.) Még az ablakból sem szabad kinézniök. A főnök feljegyzi, hogy a patronusok bőkezűségéből naponként kétszer bőséges ételmet kaptak. A hátsó kaput kinyitották, az edényeket oda letették. Akkor a diákok oda mentek, az edényeket kiürítették, az ételhordók elvitték az edényeket s a kaput megint bezárták. A várba vezető utcák végén a katonai parancsnok kalodákat emeltetett s e sorokat íratta rá:

*Valaki itt elmegy bé Kolozsvár felé,
Dögös és pestises helyről jövén elé,
Hogy ez fán függj, hasznos tanács azt felelé,
Jobb léssen hát: térj meg s menj el visszafelé.*

Aug. 10-én 2 diák és 1 szekundanus meghalt. 11-én kiköltöznek a Házsongárdba. 14-én két beteg diákot és 1 szekundanuszt levisznek in Prunetum Sutorum, vulgo Csertörő vocitatum". Aug. 16-án 2 nemes szekundanus, 1 diák és 2 medikáns halt meg. Aug. 17-én a városból is többen költöznek ki a Házsongárdba, polgárok leánycselédjüket küldik ki oda. Szept. 17-én az iskolát kifüstölik és kimeszelik. Szept. 28-án feljegyzi: eddig ételünkről és italunkról bőségesen gondoskodtak, de most a bőkezűség lanyhul. 58 napig voltak — mint mondja — száműzetésben, kitéve az eső és szelek szeszélyének. Okt. 8-án beköltöztek a kollégiumba. Végül közli az „excommunicáltak” neveit: a senior, a poesis és syntaxis preceptora, az oratoria, etimologia és parvisták kollaboratora, a helyettes exactor, 8-an qui in Csertörő velut Castrenses viximus in Tuguriolis; 4-en még a Házsongárdban maradnak. Okt. 23-án megköszönik az irántuk tanúsított szívességet a konzisztóriumnak s kapnak a száműzetésben töltött időre 40 veder bort. Okt. 3-án megkezdődnek a leckék. (Fasc. IV. 126—130.) Nov. 1-én a házsongárdi „száműzöttek” is beköltöznek az iskolába s most megint egy testet alkotnak, kivéve azokat, akik még otthon maradtak (Fasc. IV. 131.), mondja a főnök.

A reformátusokkal szemben való féltő bizalmatlankodás most szünetel. Ezt a katolikusok növekvő hatalmával szemben való aggodalom váltja fel. Csak egy néhány példát említek arról, hogy hogyan nyilvánul ez a diákság lelkén keresztül. 1698 nov. 17-én a főnök minden egyéni megjegyzés nélkül csak egyszerűen felemlíti (Fasc. III. 40.), hogy a katolikusok ünnepélyes pompával akadémiát állítottak, melynek élén Szegegy István áll s bevezették a filozófiát is, ami eddig általuk el volt hanyagolva. De már 1702 aug. 14-én (Fasc. III. 102.) a németeknek azt a tettét, hogy a Kőmál tetejére egy nagy fakeresztet állítottak, ezzel a magyarázattal kíséri: a polgárok tudta nélkül tették, ami eddig nem volt szabad. „A kegyelmes Isten ne törje sokáig”. 1711 máj. 1-én egy nagy vihar ledönti a keresztet (Fasc. IV. 103.), de máj. 23-án ugyanarra a helyre megint felállítják (Fasc. IV. 104.). Mikor 1715 máj. 30-án a németek a Kőmál tetejére épített várat nagy ünnepséggel katolikus ritus szerint felszentelik, a főnök a leírás után hozzáteszi: *Impia sub dulci melle venena latent. Merta: „Pelle sub agnina latitat mens saepe lupina. Superi avertant omnia mala”* (Fasc. IV. 164.). S mikor 1716 márc. 14-én a róm. kath. püspök belép Erdély földjére, hogy a szebeni országgyűlésre menjen, a főnök aggodalommal telt szívvel imádkozik.

Az unitárius és kath. ifjúság között is feszült volt a viszony. 1705 jul. 15-én (Fasc. IV. 28.) katolikus tanulók egy este egy unitárius diákot megtámadnak kardokkal és botokkal s csak togája és kalapja hátrahagyásával tud kimenekülni kezük közül. Panasza az igazgató útján p. Kapihoz kerül, aki megbünteti őket s a béke helyreáll.

Megkezdődött a lélekhalászás. A Gyerőfi-fiukat atyjuk halála után a kollégiumból katonai karhatalommal kiragadták 1699 májusában s a jezsuiták kollégiumába vitték. Hiába volt Dimén rektor Bécsbe menetele, nem ért el semmi eredményt, míg végül 1703 október 27-én visszahozták őket. (Fasc. III. 118.) Czegei Vass György 1703 november 27-én feljegyzi: állítottam strázsát az Gyerőfiné asszonyom ajtajára az gubernium parancsolatjára, hogy házából ki ne bocsássák, hogy az fiait a jezsuitáktól elszöktette”. A Fasc. III. 61–62. lapjain három hitehagyó esete van feljegyezve: Roscius Frigyes Ákos lektoré, Esserus Henrik lelkészé és Sárosi János szász kántoré. Rosciust Dimén rektor hozta magával Németországból 1698-ban. Mikor idejött, unitárius lett, most lutheránussá és titokban Szebenbe szökött. Esserus 1694-ben jött Németországból. Három évig oratoriát tanított, azután a szász unitárius eklézsia papja lett. 1699-ben vásár ürügye alatt Tordára ment, onnan Szebenbe s lutheránus lett. Itt

hagyta nejét, egyetlen fiacskáját és gyalázatát. mondja a senior. Ugyanígy Sárosi kántor, aki unitárius lett, de a szél-fúvás változásával megint elhagyta vallását. 1711. jan. 16-án (Fasc. IV. 94—95.) két unitárius vallású testvér, Maksai András és György, a katolikusokhoz iratkozott be. Az előbbi egyszer látogatóba ment az unitárius kollégiumba, ahol sok intés és lelkérebeszélés után meg is maradt, de öccsét semmi közbenjárással sem tudták kiszabadítani. Az ilyen apostasiák abban az időben napirenden voltak.

Dimén két ízben volt hosszabb ideig távol. Másodszor Bécsben 1702 okt. 11-től 1703 jun. 23-ig. Ez a hosszú távollét természetesen nem vált előnyére a tanítás ügyének és iskolának. Míg a rektor távol volt Hollandiában, Kolozsi lektor volt a helyettese. Alatta egy diák fegyelmi esetéből folyóan majdnem lázadás tört ki ellene, melyben majdnem az egész diákság, 55-en vettek részt. 1697 nov. 27-én Ajtai Pált, a syntaxisták kollaboratorát különböző kihágásokat követvén el, tömlöcbe akarta vetni. Parancsot adott a diákoknak, hogy fogják meg, de senkisémm engedelmesskedett. A diákokot végül is kiutasítják a kollégiumból, de a megindult vizsgálat során kitűnt, hogy az egész ifjúság bele van keveredve az „összeesküvésbe”. A határozat az, hogy habár megérdemelnék a kiutasítást, megbocsátanak nekik, ha megkérik az előjárókat s megfogadják, hogy jövőben ilyesmibe nem elegendnek; különben irgalom nélkül e hibáért is megkapják büntetésüket s gyalázatosan kiutasíttatnak. A büntetés szigorításául emlékezet okáért bejegyzik neveiket a Fasc.-ba (Fasc. III. 22—25.).

Az új „iskolába” való beköltözés kellemetlenségei mindjárt jelentkeztek. Az ökonomia tekintetében a régi rend megbomlott és sok vizzály és veszekedés támadt. Végül is úgy döntöttek, hogy az ökonomia kezdődjék előlről s menjen a rend a veteraniáig addig, míg a lakószobák készen lakhatókká lesznek (Fasc. I. D. 7.). Mindjárt a legelső mozzanatok közé tartozik, hogy 1694. jan. 23-án (Fasc. I. D. 8.) Esserus Henriket lektor-nak iktatják. Ugyanez év jul. 20-án Dimén rektor kezdi magyarázni Cartesius elveit (Fasc. I. D. 18.). Szept. 9-étől változás következik a precesen énekelni szokott énekekben. Eddig Da pacem kezdetűt szokták énekelni, ezután az igazgató rendeletére Dávid királyéit (Fasc. I. D. 21.). Az éneket az ökonomus kezdi, ha pedig nincs alkalmas hangja, köteles valakit megkérni az ének vezetésére. A tiltott katonai suba és a katonai virtuskodás még mindig tart. 1695 aug. 27-én (Fasc. I. D. 36.) határoznia kell a coetusnak abban, hogy katonai ruhában közügyben sem szabad az iskolából vagy városból kimaradni. 1696 febr.-jában (Fasc. I. D. 45.) két diák azért kap kemény

büntetést, mert az iskolában kivont karddal vagdalkoztak és sok kárt okoztak. Itt olvassuk először, hogy a coetus megkérése kétféleképpen történhetett: vagy rögtönzött, vagy előre egy szépen kidolgozott beszéddel. Ma különösen ható fényt vet a kor felfogására egy fegyelmi eset, midőn az igazgató parancsára azért vetnek egy diákot tömlöcbe 1696 márciusában (Fasc. I. D. 47.), mert „a szabad művészeteket megunva” az iskolát el akarta hagyni s a kereskedői pályára menni. De kiengedték a börtönből, mert szándékát megváltoztatván reversálist adott tanuk előtt, hogy mégis megmarad a szabad művészetek mellett.

2. Fejezet.

A piaci templom és iskola elvétele.

A diplomát elvileg megtartották, gyakorlatilag azonban, amikor s ahol lehetett, áttörték. A kormány nyíltan a kath. egyház pártjára állott. Ez a kormány a gubernium 12 taggal, a nemesség, székelység és szászságból 4—4, a négy bevett vallásból 3—3 tag. De az államjogilag helyesen összeállított szerv megalkotásánál már egy ajtót hagytak nyitva, ahol minden adott alkalommal megkerülhették az alkotmányt. Kimondták, hogyha az evangélikusok és unitáriusok közül nem lehet állítani, helyüket reformátusokkal és katolikusokkal kell betölteni. A gyakorlatban aztán úgy alakult ki a helyzet, hogy a nemesség, székelység és szászság mellé a katolikus, mint országos rend, behelyezkedett s ezzel a vallási párt a politikai térre átvitetett. Ez a magyarázata annak, hogy a katolikus követelésekkel szemben a szebeni, később a kolozsvári egyezkedéskor a protestánsok is összeállottak, mint protestáns közösség. A katolikusok támadását a Habsburgok alá került országban a pápa világpolitikája irányította Kollonich bíbornok vezetésével. A harc kitűnő taktikával indult. Hogy a nép megszokja a katolikus egyházat a maga körében látni, keresztet állítottak fel, ami nem ment ellenmondás nélkül, máskor meg nagy pompával körmeneteket rendeztek. Példa rá a Kőmál tetején felállított kereszt, melyet, mikor egy vihar kidöntött, nemsokára nagy pompával megrendezett istentisztelettel állították fel újra. Missziónáriusok jártak-keltek mindenfelé, iskolákat nyitottak. A katonaság minden ténykedésüknél kivonult, ami az „uralkodó” vallás jellegét kölcsönözte a katolikusnak. Természetesen, mint ilyenkor történni szokott, konvertiták is akadtak, hova-tovább mind többen. A támadás öntudatosabb és tervszerűbb lett a fejevári püspökség felállításával. Lipót

meghalt 1705-ben, fia József sem érte meg a szathmári békét. Ez a béke lezárja Erdélyben a fejedelmi kort és a török uralom idejét. És most teljes erővel kezdődik a katolikus restauráció.

III. Károly (1712—1740) első uralkodói tettei némileg megőrizték az erdélyi alkotmány látszatát. A kinevezéseknél tekintettel volt mindenik vallásra. De gubernátorrá már nem a legtöbb szavazatot nyert Wesselényi Istvánt, hanem a 6-ik helyen jelölt r. kath. gróf Kornis Zsigmondot nevezte ki. Ezt az állást aztán több mint egy századon keresztül római katolikusok töltötték be. Kolozsvár rekatholizálására még 1709-ben egy nagyszabású tervet dolgoztak ki. Az 1712. évi országgyűlésen lépéseket tettek az A. C. és C. C.-ba foglalt törvények megváltoztatására. A jezsuiták letelepedtek Kolozsvárt. A reformátusok 1713-ban védelmül a rekatholizálás ellen szervezték a főkonzisztóriumot. 1713-ban az unitáriusokat a főkormányszékből, ahol a lutheránusok is alig voltak képviselve, kizárták. 1713 febr. 18-án kinevezték br. Mártonfi Györgyöt katolikus püspökké. 1715 dec. 11-én újból alapították Gyulafehérvár székhellyel az erdélyi r. kath. püspökséget s hogy székhelyén jobban férhessen, már 1714-ben megkezdődött a reformátusoknak a várból való kizavarása. A király leiratot küldött a ref. státushoz, hogy a gyulafehérvári székesegyházat, kollégiumot, püspöki és tanári lakásokat adják át Steinville generálisnak. A kollégium 1716 febr. 26-án költözött ki „zászlókkal, dobokkal, a zászlókat megfordítván a lobogójukkal alá, a dobok pedig fekete posztóval voltak bevonva.” Az ifjuság széteszlott. Ez egy hónappal történt a mi piaci templomunk elvétele előtt. Hangulatot keltő nyitány a mű derekához.

Lipót az 1693. évi ápr. 9-én kelt ú. n. pótdiploma május 14-iki kíséző iratában kijelentette, hogy kedvesebben vette volna, ha a reformátusok Óvári temploma helyett az unitáriusok piaci templomát adják át. Ezt hűségük kiváló jelének tekintette s más ügyekben elismerte és viszonzta volna. Május 20.-i leiratában megrendelte a kormányzéknek, legyen azon, hogy ez a kívánsága teljesüljön. Hogy a vallásügyi pótdiplomát a protestánsok kívánsága szerint adta ki, abban a legfőbb érdem a gróf Kinsky cseh kancellaré és első miniszteré. Ő volt a protestánsok ügyének legerősebb támasza és védelme. Ő állott ellen Kollonich és a jezsuita generális befolyásának s ő vitte ki, hogy az erdélyi vallásügy kérdésében a protestánsoknak a gubernium által is támogatott álláspontja fogadtassék el.

Mihelyt azonban meghalt (1699 febr. 27.), megváltozott a vallásügyi politika egész iránya s kezdődött a Kollonich politikája: előbb koldussá, aztán rabbá, végül katolikussá tenni a magyart. Mikor 1695-ben Magyarország hercegprimásává

neveztetett ki, egyik legelső teendője volt az erdélyi r. kath. püspökség visszaállítása. 1696 jan. 19-én Illyés András kineveztetett, de oly feltétellel, hogy a prépostságot addig le nem teheti, míg erdélyi püspöki javai, „melyek ez idő szerint az eretnekektől le vannak tartóztatva“, vissza nem szereztetnek. Amint ennek híre terjedt Erdélyben, a katolikusok között élénk mozgalom támadt. 1697 elején a „kath. státus“ nevében egy alázatos emlékiratban kéri sok minden egyéb mellett az unitáriusok kolozsvári főtemplomát. Illyés püspök nemsokára megjelent Erdélyben s látogatni kezdte egyházközségeit. A protestánsok felzúdultak s a tordai országgyűlés, honnan a r. katolikusok, hogy a végzést ne kelljen elismerniök, a szavazás előtt kivonultak, atyafiságos szeretettel kérte a püspököt, hogy miután bejövetele a diploma ellen van, „ez hazából kimenni ne terheltelessék“. Erre a katolikusok felbőszültek s egy appellatiót szerkesztettek, amely szerint a pótdiploma nem végleges szabályozója a vallásügynek, mert a feltételek nem teljesítettek. Ugyanis az unitáriusok egész kollégiuma ígértetett, de a ref. szászoknak abban levő imatermét nem kapták meg. Aztán, amit a felség különös óhaj gyanánt fejezett ki, hogy t. i. a kolozsvári unitáriusok főtemploma is adassék át, szintén nem teljesítetett. Ezért a felség rendelete is függőben maradt, végleges elintézését vár az egész ügy. Ez a folyamodás azonban Bécsben visszautasított, mert Kinsky még élt s Lipót azt akarta, hogy a diploma állandó maradjon s annak ellenére semmi változás ne legyen. A katolikusok kívánságait nem teljesítették s a vallásügyi, a templomok, kápolnák átadására vonatkozó kérelem tárgyában a protestánsokkal való atyafiságos egyezkedésre utasították.

Kinsky halála után mindjárt megszülettek a Mikes-féle pontok, „az első nagy csapás az erdélyi protestánsokra, melylyel a diploma kiforgattatott lényegéből s elvesztette a protestánsok jogait védő hatályát. E pontok: 1. A tizedek negyedei ezután ne a prot., hanem a r. kath. papoknak fizetessenek. 2. A hivatalokra a három kandidált egyike r. kath. legyen. 3. Tisztségekben egyenlő számmal legyenek a r. kath. és protestánsok. 4. A r. kath. ellen hozott törvények töröltessenek. 5. Erdély pecsétjének őre r. kath. legyen. Ez időben jött az utasítás Bécsből, hogy a kolozsvári unitáriusok főtemplomukat ajánlják fel önként a királynak, illetőleg a r. katolikusoknak. Maga Kollonich 1699 jul. 4-én megkereste e tárgyban az unitáriusokat. Irt a papságnak, a „státusnak“ s külön-külön az egyház két vezető férfiának, Sárosi Jánosnak és Biró Sámuelnek. Emlékezteti őket a felségnek 1693 május 14.-i azon óhajására, hogy a reformátusok temploma helyett az unitáriusoké ürítessék ki s adassék

át. Ez az óhaj eddig nem teljesítetett, talán azért mert a guberniumnak íratott meg s az unitáriusoknak nem adatott érté- sére. Ezért a felség általa hívja emlékezetbe. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a császárnak ugyan hatalmában volna más eszközökkel is óhaját a templom átengedése iránt keresztül vinni, de kegyelmét kívánja megmutatni azzal, hogy alkalmat nyújt az unitáriusoknak a felség iránti hűségük és ragaszkodásuk bebizonyítására. A papsághoz írt levelében még azt az ígéretet teszi, hogy a piaci templomért cserében megkapnák az Óvárit.

Kollonich bíbornok levele után az unitárius religio communitasa kérést ad be a kath. communitáshoz: hivatkozik az unioban vállalt kölcsönös kötelezettségre. a keresztény szeretetre és jóindulatra, a Lipót diplomájára, „melytől lelki-testi szabadságunkat reméltük“. Most pedig nagy álmélkodással és szomorúsággal vettük a bíbornok levelét, „hogy templomunkat és mostani iskolánkat az parochiával együtt az kegyelmetek óvári templomáért és mellette levő scholáért cserében adjuk“. Álmélkodással, mert „midőn ez hazában levő egyetlen egy scholánkat, kegyelmeteknek kedveskedni akarván, odaadtuk, oly bizodalom alatt tettük, hogy megmaradt templomainknak, scholáinknak birodalmában békességesen maradhatunk“. Szomorúsággal, mert annyi sok változás után „egyetlenegy templomunk maradt és az az egy kolozsvári eklézsiánk, mely egyedül minden eklézsiánknak édesanyja“. Ha ez az egy turbáltatnék, „minden eklézsiáink, mint az anya nélkül való állat, árvaságra és utolsó pusztulásra jutnának“. Ha a diploma és unio ellen így háborítanak meg, „melyik religiónak lehesen ez hazában securitasa?“. Ezért megszorításunkat nem kívánhatják, mert az unio azt nem engedi, a diploma is ellenzi, a multban irántok mutatott jóindulatunkért, „Isten boldog állapotra juttatván kegyelmeteket“, azzal nem fizethetnek, ha debilitáltatnánk, soha többé lábra nem állhatnánk s funditus exstirpáltatnánk. Essék meg szívük ilyen romlásunkon s protegáljanak minket Ófelsége előtt, „mellettünk instálni ne sajnálják. Várják istenes válaszukat nagy becsülettel.“

Aztán folyamodványt küldtek — teljesen megfélemlítve — a császárhoz, mert szorongattatásaik között nincs másutt menedék és oltalom, csak a felségnél. Írtak Kollonichnak szomoruan és megdöbbenéssel, mert már csak egyetlen eklézsiánk van, melyet úgy tekintenek, mint anyát a lányok“, kinek bántatlan előhaladásáért könyörögnek. Írtak Józsefhez és Károly főherceghez, kiket arra kértek, hogy jóindulatú támogatással terjesszék kérésüket Ófelsége elé. A bíbornokhoz írt maga a papság is.

Ezeket az emlékiratokat Simén Mihály udvari referendáriushoz küldték (ki utódja volt az 1696-ban meghalt Pálfi Ferencnek). Fosztó-Uzoni írások és eredeti okmányok alapján nem tud semmit e kérelmek további sorsáról, az ezekre adott válaszokról. De Szent-Ábrahámi egyháztörténelmében azt jegyzi fel, hogy a felségnél megvolt a kívánt hatás. Mert amint folyamodványukban ígérték, hogy maguk s késői utódaik is könyörögni fognak az osztrák-ház boldog uralkodásáért, mihelyt 1701-ben alkalom adódott, a kisvárosi zsinat végzésben mondotta ki, hogy imádságaikat úgy végezzék, hogy adjanak hálát a mai helyzetért s könyörögjenek az államért, királyért és császári felségért.

Amint a r. katolikusok megkapták a Mikes-féle pontokat, közölték az épen üléselő országgyűléssel, hogy kihirdetessenek. A protestáns rendek nem akartak róla tudomást venni, míg a gubernium hivatalos útján hozzájuk le nem jő. De azért tanácskozni kezdtek a teendőkről s küldöttséget választottak, hogy kérje a diploma sértetlen fenntartását. 1699 végén az öt pont a guberniumhoz is megérkezett s elrendeltetett azok teljes és azonnali végrehajtása. Míg a gubernium intézkedhetett volna, a katolikusok 1700 júliusában katonai erővel elfoglalták a reformátusok fejevári kisebb iskoláját. A követül Bécsbe küldött Vass György azzal jött vissza hogy jó lesz engedni s nem várni, hogy az udvar beleszóljon a dologba. 1702-ben a guberniumnak megint megrendelik az öt pont haladéktalan végrehajtását. Ugyanezt kérik 1702 máj. 20-án a katolikusok az országgyűléstől is, amely a három religioval való egyezkedésre utasította őket. A júniusi országgyűlésen a ref. és unitáriusok kijelentették, hogy bizonyos feltételek mellett elfogadják azokat. De a katolikusok válasza minden egyezkedésnek útját vágta.

Ezután a Rákóczi szabadságharca következik, mely szünetet hoz ebbe a kérdésbe.

Ilyen előzmények után adta ki Károly a rendeletet,¹ hogy „a jezsuita rendnek két évtized óta többször kifejezett kérésére és sürgetésére beleegyezett, hogy a r. katolikusoktól, illetőleg a jezsuitáktól a reformáció kezdete óta akár fejedelmi adomány vagy törvény, akár a községek határozatai következtében elvett egyházi javak: templomok, papi házak és telkek, iskolák, külső és belső fekvő birtokok, dézsma stb. törvényhozás útján kívül, ítélet nélkül, egyedül a fejedelem teljes hatalmú akaratanál fogva, szép módon, ha az illetők hajlandók, szükség esetében katonai erőhatalommal minden felekezettől visszavétessenek“.²

¹ Jakab Elek: Kolozsvár története. III. 176. — ² U. o. III. 177—192.

E rendelet következtében vétettek el tőlünk a róm. kath. alapítású templomok, papi lakások és telkek, külső birtokok, Kolozsvárt a piaci templom és iskola s minden egyéb egyházi és iskolai vagyon. Az elvétel részleteit Szakál Ferenc kurátor és Uzoni-Fosztó leírásaiban olvashatjuk. Az eklézsia jegyzője Jövedécsi András, ki 1721-ben a r. kath. hitre tért, lelkiismeretlen ember, aki a jegyzőkönyvekben csak érdektelen és összefüggéstelen részleteket jegyzett fel és a hivatalos iratokat nem őrizte meg. Szakál Ferenc így írja le a tárgyalásokat: Kolozsvárra érkezvén Steinville generális, felkérte az eklézsia előljáróit, Dimén plebánust, Teleki Ferenc gondnokot, Bongardus János helyettes algondnokot. Ezek többekkel együtt felmenvén hozzá, kérte tőlük a piaci templomot ő felsége „nevével”. Azt felelték, hogy a válasz a komunitást illeti. A tábornok rájuk rivalt, hogy még ebéd előtt meg legyen a válasz, adják-e vagy nem. Akiket lehetett, hamarjában összegyűjtöttek, sokat tárgyaltak s azt határozták, hogy detegálják b. e. Leopoldus diplomáját, melyben a templom birtokában minket meghagyott, József is megerősített s mostani felséges fejedelmünk is. A tábornok azonban nem akarta hallgatni a fejtegetéseiket, hanem kitessékelte őket, katonákat küldött minden unitárius emberre, akik kegyetlenül bántak velök, nagy prédálást vittek véghez és borpocsékolást. Még a tárgyalás előtt a cinterem ajtóit feltörték, bementek s minthogy a kulcsokat nem adták rögtön, erőszakkal elfoglalták a templomot. Az ürügy, amiért kérték, az volt, hogy a templom r. kath. alapítvány. Eleget mondták, hogy a templom, amióta az unitáriusok birják, háromszor égett le s koldulással, alamizsnával építették fel mindháromszor. Azt felelték rá: a templomban sok kincs volt, azért pótolniok kell maguk megróvásával is, mert eleik harácsolták el ezen jókat. Mivel három király építtette a templomot, ahoz elégséges adományt is hagytak, amikről a levelek bemutatását is kivánták. A mai unitáriusok ezekről semmit sem tudnak — felelték — hanem a mi falukat birtak, a várostól zálogul birták. Erre azt felelték: az is abból a kincsből van, ami a templomban és plebániaháznál találtatott. Az unitáriusok válasza az volt: Ha lett volna is, Basta annak idején a templomot elvette úgy, hogy három évig eleik nem járhattak bele s mikor az országból kiment, a templomot úgy engedte vissza, hogy a várost (akkor mind unitáriusok voltak) minden kincsből kifosztotta, hittel s erőszakkal tudván ki, kinél mi volt, amint az Istvánfi Miklós históriájából kitetszik. Mindez azonban nem használt.

Uzoni-Fosztó szerint az átvétel így történt: 1716 márc. 30-án Kolozsvári Dimén Pál plebánus értesülvén a történe-

dőkről, maga mellé vette Timothé Dániel gondnokot és Teleki Ferenc szenátort, bement velök a cinterembe s ott reggeli 9 órától kezdve fel és alá sétált. 10 óra felé két gránátos német katona a cinterem ajtóját betörte, mire sokan oda gyülekeztek. Erre Preiner tábornok hadsegéde egy csapattal a helyszínen termelt, a templom és a cinterem ajtait szuronyos fegyverrel ostromolni kezdte, Timothét és Telekit ütlegelve kiűzte s a plebánust fegyver közé fogta. E közben a Hidkapu felől megszólalt a trombita szava: 1768 marcona német katonát vezényelt maga Steinville tábornok kivont karddal az őrhely felé. Az unitáriusok neveit, számát felírták. A plebánoshoz 50, Almási püspök házához 30 lovas és gyalog katonát rendeltek. A belvárosban 150 unitárius szállást jelöltek ki, nem véve ki a legszegényebb özvegyet is: 8 lovas és gyalog századot szállásoltak be hozzájuk. Ezek aztán rettenetesen kegyetlenkedni kezdtek rajtuk úgy, hogy a családfők nem tudtak megmaradni házaiknál. Steinville és Mártonffi r. kath. püspök a plebánushoz menvén, VI. Károly nevében királyi rendelet előmutatása mellett parancsolták a kulcsok átadását. Így történt meg fegyveres erővel az átvétel. A templomban felállított nyomdát is elvették. Márc. 31-én az unitárius polgárok kérték a tábornokot, hogy a templomba betéve volt holmijukat adassa vissza. A tábornok elolvasta a kérvényt, a betett holmikról hallgatott. A katonaságot ápr. 7-én este elrendelte a polgárok nyakáról, de a nyomda lefoglalva maradt.

Április és május hónapok folytonos aggodalmak, tanácskozások, a tábornokhoz, a püspökhöz és világi főurainkhoz küldött levélváltások között telt el.

Az eklézsia március 30-án gyűlést tartott s megválasztotta a plebánust, Teleki Ferenc kurátort, Kmita Jánost és Kolozsvári Andrást, hogy a gubernium május 3-iki ülésén „mostani szomorú változásunk és állapotunk orvoslását” megpróbálják. Emlékiratot küldenek a tábornokhoz, melyben előadják, hogy a püspök nem elégedett meg a templom átengedésével, hanem egyebeket is elfoglalt, a templom körüli boltokat, melyek unitárius alapításuak s ezért a gubernium gyűléséhez fordulnak határozatért, kérik, rendelkezék, hogy a boltok s azok jövedelme a döntésig náluk maradjon, vagy legalább pártatlan kezekbe kerüljön, mert méltányos és a természeti joggal egyező, hogy a jóhiszemű birtokos vegye a maga dolgainak jövedelmét.

Steinville ápr. 4-én távozik Kolozsvárról. Mártonfi püspök ugyane napon elfoglalván a plebániát, különböző dolgokat követel: ruhákat, poharakat, tálakat, gyöngyöket; földeket, könyveket, falvakat, szőlőket, szántókat, réteket, erdőket, ta-

vakat, malmot; az iskolát és a templom körüli boltokat; a Szentpéter-templomhoz tartozó malmot, a kvárta házat; elfoglalta a plebánia tizedét s az ott talált iskolai kvártát: 200 veder bort és 120 véka búzát. Április 8-án Mikola Lászlótól azt izente, hogy az iskolát azonnal adják át s addig nem szünt meg fenyegetéseivel, míg ki nem jelentették, hogy az iskola nem az övék, hanem az unitárius „status” közönségé, melynek költségén építettet az első kőtől az utolsóig. Amennyiben tőlük függ, ők átadják, egyébiránt pedig ígérték, hogy az unitárius uraknak jelentik a követelést. Április 9-én megint fenyegetésekkel állott elé a püspök. Tíz napi haladékot kértek és kaptak tőle, hogy főembereiket értesíthessék s tőlük tanácsot kérhessenek. Derzsi István iskolai szeniornak üzenetet küldött, hogy április 18-ig holmijaikat csomagolják össze, szobáikat üresítsék ki, mert ezen a napon az iskolát elfoglalja. Az ifjúság annyira készen volt, — írja Uzoni-Fosztó — hogy egy óra alatt költözhetett volna, ha szükség lett volna. Az unitárius „status”, melyet az eklézsia megkeresett, tiltakozást küldött a püspökhöz s egyben értesítette, hogy az ügyet a május 1.-i szebeni országgyűlésre, vagy a guberniumhoz terjeszti. Április 14-én Biró Sámuel, Simén Mihály és Sándor Gergely Kiskendről kérést küldenek a tábornokhoz, melyben előadják: a kolozsvári unitárius eklézsia tudatta velök, hogy a templomon kívül mindent, amit unitáriusok alapítottak, törvényes címek alatt jóhiszeműleg szereztek, építettek és eddig minden ellenmondás nélkül bírtak, mint az iskola, a plebánia szomszédságában két ház, a kvárta-ház és bizonyos falvak, a templom melletti boltok, a szentpéter-i templom és malom, követeli tőlük a püspök. Közlik a felhozott okokat, melyekre megteszik észrevételeiket, elmondják a megszerzés módját és forrását s végül arra kéri a tábornokot, ne függesse fel az unitárius eklézsia világos jogait a karok és rendek, vagy a gubernium gyűléséig, hogy a hazai törvények szerint ref. és luth. vallásból való biztosok intézzék el, hogy mely alapítványok a kath. egyházéi, amint hasonló esetekben mindig volt. Közlik azt is, hogy Mikola ijesztésére ápr. 18.-ára megígérték az iskola átadását, amit nem lett volna szabad tenniök, mert ez az iskola többnyire gyűjtésekből és adományokból épült. Ha a végrehajtás felfüggesztése nem történik meg, attól félnek, hogy a kolozsvári templom átadásának hírére elterjed, hogy az unitáriusok templomait bezárják, a vallás gyakorlatát megzavarják, mint Kolozson történt, s ma Szent-Demeteren, ahol egy kath. páter az unitárius papnak a templombamenést azzal a fenyegetéssel tiltotta meg, hogy megkötözve Gyulafehérvárra viszik, sőt a templom kulcsát kérte tőle.

Ugyanakkor a kath. püspökhöz küldött tiltakozásban azt emelik ki, hogy a megfélemlített kolozsváriak ápr. 18-án ígérték az iskola átadását „az unitárius status tudta és engedélye nélkül, holott az iskolát többnyire kollektákból és admányokból építették. Visszaélve a status jogával azt ígérték oda, ami teljességgel nem az övék, amely ígéret mint idegen vagyronról szóló, jogilag semmis“. Kérik a püspököt, álljon el az iskola elfoglalásától s várja meg, míg a rendek, vagy a gubernium s egyben az unitárius vallás státusa is határoz. Ez az út az iskola megnyerésére erősebb s a törvényeknek megfelelőbb. Szüntesse meg ezt, melyen a törvényeket és dolgokat nem ismerők információi után elindult. Egyébiránt, amint őseink hagyományai mondják, a plebánia iskolája csak azon ház emeletén volt, ahol tényleg ma is külön kis szobácskák láthatók; a magasabb tudományokat a jezsuiták kollegiumában tanították.

Ápr. 15-én a püspök elrendelte, hogy az eklézsia minden vagyonáról és javairól írásbeli okmányait küldjék el neki és csináltassanak orgonát. Az eklézsia a státustól választ kapván azt felelte, hogy a templom és iskola ügyét a gubernium ülésére terjesztik elő. Ápr. 18-án a püspök Horváth Márton konventi requisitorral megjelent az iskolában s a könyvtárban minden könyvet megvizsgálva, tetszése szerint kiválasztott 100-at („mások szerint 200-at“), azokat elvitette, az eklézsianak a templomban elhelyezett könyvtárát is lefoglalta. Öreg kolozsváriaktól hallotta Uzoni-Fosztó, hogy a cinteremben 3 napig is égtek az unitáriusok könyvei és látott a tűzből kiragadott félig égett kódexeket is. Ápr. 24-én a püspök Brockhausennel együtt folytatta az átvételt, de „a status“ megüzente az eklézsianak, hogy semmit oda ne ígérjenek, hanem mindent a status uraira halasszanak. Április 25-én az eklézsia az egész ügyet kezdettől megírja a „státus“-nak ilyen módon: Ünnepek alatt békét hagytak nekik, de ünnep után való szerdán a püspök Márton diáktól üzent, hogy az orgonát úgy amint volt, megépíttessük, a schola kvartáját odaengedjük és mutassuk ki, hogy a jószágokat mikor és mint szereztük. Ezekre ápr. 17-én írásban teleltek. 18-án titkára által hivatván őket, megjelentek a plebánus, Bongardus János, Szent Lászlói János, Teleki Ferenc és Timothé Dániel. Ott jelen voltak: Gróf Csáki István, Mikola László, Torma Kristóf, Boér Ferenc. Hosszasan tárgyaltak s „instáltak az deákok egyideig való megmaradások felől az scholában és az scholának assignatioja halasztása felől“. Némelyek csak cavillumnak (szőrszálhasogatás) s reservatumnak mondták kívánságainkat s terminust kértek az iskola kiürítésére, „másuva szállítva a diákokat“. Mi azt kértük, hogy halasztassék vagy országgyűlésig, vagy a guberniumig,

hogy „a mieinket tanács, segítség vagy költség adásáért megtalálhassuk“. Hajoltak rá, de csak azon feltétel alatt, hogy biztosítsuk őket az iskola átadásáról, mit meg is ígértünk. A boltokat is kívánja, hogy odaadjuk, noha már elfoglalta. Arra az ellenvetésünkre, hogy az a mi alapításunk a püspök azt mondotta, hogy mivel mi is a templomhoz birtuk, ő is ahoz akarja applikálni s ha nem adjuk, nem engedi meg, hogy birjuk, mivel a cinterem falaihoz vannak építve, hanem hordassuk el onnan. Kívánja, hogy az orgonát is megcsináltassuk, sürgeti a jószág és schola kvártája iránti levelek bemutatását. Hozzáfogtak a könyvek regisztrálásához s a plebánus és Keresztúri a magok könyveit már kiválogatták.

Ennyi történt eddig. Egyébbe a státus nélkül nem mennek bele. És szeretnék, ha eljőnének, mert írásban nem lehet mindent elmondani.

Ápr. 17-én a Horváth Márton által tolmácsolt követelésekre a püspöknek megírják: a püspök azt akarja tudni, hogy 1. hol rejlenek az orgona sípjai, hová s kik vitték szét; 2. a falvakat és birtokokat milyen jogon s mikor szereztük, valamint 3. a kolozsvári dézmák iskola-kvartáját? Az első kérdésre azt felelik, hogy nem tudják, nem hallották, hogy ki vitte el s hol rejlenek. A másodikra okmányaik vannak, de ily rövid idő alatt s ily zavarban nem tudják bemutatni, tehát időt kérnek rá. Az iskola kvartájára nézve kérik a püspököt, álljon el kívánságától, mert nincs joguk annak átengedésére, mert nem az ő munkájuk volt annak megszerzése. Hogy terheltetnének az orgona visszaállítási költségével, ha nem hibásak elrontásában?

Ugyanakkor egy másik kérés is ment a püspökhöz, mely utal a püspök válaszára arra a tételére, hogy az iskola átengedése méltányos és szükséges, kárpótlásul azon okból, mert kétségtelen, hogy régen is voltak iskolák a templom és parochia szomszédságában. Erre azt felelték, hogy ők őseiktől lerontott s megsemmisített iskolákról semmit sem tudnak: az óvári iskolát önként engedték át 20 egynehány évvel ezelőtt „szétszóródván a mi iskolai ifjúságunk magános polgárok házaiba, míg a plebániával szomszédost, tisztán polgári alapokból véve, alapjától föl nem építettük s be nem végeztük saját költségünkön és verejtékünkön s a rendek ama biztatásával, hogy annak békés birtoklásában soha sem fognak zavarni. Hogy lehet ezt most kívánni kárpótlás címén, mikor az ugyanezen címen adatott nekünk?“ A püspök azt mondotta levelében, hogy rendelete van az elfoglalásra, de ha átengedjük, elégséges segély ígéréssel; és rámutatott azokra a kellemetlenségekre, melyek az iskola, plebánia és templom közeli szomszédságából származnak s azt kérdezte, nem helyesebb-e ezeket megelőzni, mint

később keresni az orvosságot? Erre feleletük ez: Az ők nehézségeik ugyanolyan nagyok és nehezek, de ezek éber felvigyázással, a középen egy fal emelésével könnyen megakadályozhatók. A hideg idő, az idő rövidsége elég ok arra, hogy az iskolai ifjúságot, mely idegenből, messziről gyűlt ide, ki ne űzzék a bizonytalanba, kétes lakásokba. az övéiktől berendezett és melegített fészükéből. Adjanak legalább addig haladékot, míg az idő enyhül s alkalmuk nyílik szorongattatásukban a guberniumhoz, vagy a rendekhez, vagy az övéikhez fordulni, honnan tanácsot és segítséget remélhetnek. Erre kaptak 10 napi határidőt ápr. 18-ig. Ekkor öten a püspökhöz mentek azzal a kéréssel, hogy a hideg miatt halassza el a kiürítést. Beleegyezett az elhalasztásba a fennebbi kérés értelmében.

Május 2-án Kolozsvári Dimén Pál, Kmita János, Teleki Ferenc Szebenbe mennek, hol megtudják, hogy az eklézsia ügyét Steinville személyesen vizsgálja meg, aki most épen Bécsben van. Máj. 17-én a püspök személyesen meghívja magához a plebánust bizonyos kérdések megbeszélésére. 18-án Kolozsvári Pál Timothéval megjelenik a püspöknél, aki fenyegetőzik, hogy az unitáriusokat feljelenti a Felségnél, hogy a keresztet a Szentpéter-templomról ledobták s ezzel a katolikus vallást gúnyolták. Oda rendelte a 66 bolt bérlőit s megparancsolta nekik, hogy a bért ezután az ő számtartójának fizessék. A plebánusnak azt mondta, hogy a házakról, falvakról való összes okmányokat mutassa be. Az iskola ügyében pedig kijelentette, hogy az unitárius urak keressenek valahol helyet az iskolának, mert ő az ifjúságot és lármázó gyermekeket a szomszédságban semmiképen sem fogja tűrni. A plebánusnak mindezekre szerényen csak az volt a felelete, hogy ezekről a Felség personalisa előtt kellene tárgyalni. A következő nap az eklézsianak közgyűlése volt, melyen arról tárgyaltak, hogy hová helyezték az ifjúságot, ha az iskolát el fogják venni. Máj. 23-án a plebánus, Gyergyai Pál és Jövedécsi Kocsárdra mennek Sándor Gergely főjegyzőhöz, onnan a két utóbbi tovább a főurakhoz, Jun. 5-én térnek vissza ezek véleményével, melyet a közgyűlés elfogadott. Jun. 8-án Szakál Ferenc és Gyergyai Pál Fejérvárra viszik a generálishoz a status és eklézsia emlékiratát, amazt német, ezt latin nyelven. Innen Dévára mennek a generális után s jun. 15-én hozzák válaszát, melyhez a tapasztalatlanok nagy reményeket fűznek (Uzoni-Fosztó). Jun. 13-án Enyedi Jánost küldik a tábornokhoz, hogy emlékiratuk felterjesztését megsürgesse. Azzal a válasszal jő vissza, hogy már felterjesztette s ígérte, hogy a választ azonnal közölni fogja. Jun. 10-én a püspök megtiltja a szenátusnak, hogy ne merjen az unitáriusok közül ispotály-mestert (ispánt) választani, 11-én

a plebánia malmát akarta elfoglalni, de a Szamos kiöntött s elsodorta.

A sok emlékirat és folyamodvány közül álljon itt egynek a gondolatmenete: leírja az eseményeket, Kollonich két levelét, Steinville foglalását, mely azonban úgy esett, hogy a templomot és parochiát úgy kapták meg, hogy nem következett be az Óvári templom és iskolával való csere, amint a tábornok ígérte. Mártonfi püspök a kapott javakkal meg nem elégedve az általunk épített Szent Péter templomot is elfoglalta a mellette levő iskolai telekkel együtt a nagytemplomhoz tartozó kápolna címén; elfoglalta a kisebb templomot is, az órát, nyomdát, harangokat, az első kőtől az utolsóig a mi pénzünkön épített iskolát; a részben János Zsigmodtól, részben tőlünk épített boltokat, melyeknek jövedelme a mi iskolai ifjuságunk fenntartására volt rendelve; iskolai tizedeinket, falvainkat és házainkat átadni sűrgeti s ezt nem más, mint a szomszédságból eredő kényelmetlenség jogán úgy, hogy a városban nincs már istentiszteletre szolgáló középületünk. Ha a püspök foglalásai nem adatnak vissza, minden jogaink, privilegiumaink, alapvető törvényeink összeomlanak. Mi a templomot nem erőszakkal foglaltuk el a katolikusoktól, hanem őseink katolikusokból lutheránusok, azután unitáriusok lettek s így mint örökséget hagyták reánk, amely a vallás változtatásával nem vész el. Kétszer leégett, saját költségünken építettük újra, sőt külföldi testvérekhez is kellett mennünk segélyért és alamizsnáért. Őseink a nemzetek és vallások különbözősége miatt úgy határoztak, hogyha nemzeti, vallási viszálykodások vannak, a kérdések és differenciák a nem érdekelte nemzetekből és vallásokból való részrehajlatlan bíraktól intéztessenek, qui de elquo et plano rem dirimerent et suum cuique redderent. Készek vagyunk ügyünket egy ilyen bizottság ítélete alá bocsátani. Ha engednünk kell jogainkból, legyen meg az úrnak akarata. De esedezve kérjük, akár csere, akár teljes megváltás címén legyen; de ártatlanul jogaink teljes elvesztésével ne bűnhödjünk.

Augusztus elején kelt sűrgetésünkre aug. 5-én Déván kelt levelében a generális értesíti az eklézsiát, hogy amint kívánták s ő ajánlta, a differenciák elintézésére a felség egy pártatlan bizottságot (*impartialis commissio*) nevezett ki Kornis István elnöksége mellett, amely aug. 12-én Kolozsvárt ül össze s erre a szükséges okmányokkal jelenjenek meg. A kormányzék rendelete, melyet a bizottság egyik tagjához, Verder Györgyhez 1716 aug. 5-én intézett, mutatja, hogy a bizottság útasítása az volt, hogy a felek követeléseit és kifogásait a felhozott okmányok alapján megvizsgálják s amely okmányokat az *udvar*

intenciója szerint legalisnak elismernek, pro és contra jegyezzék fel és saját véleményükkel terjesszék fel.

A bizottság tagjai: Gróf Kornis István elnök, Pucker Ádám, Prezner Kristóf János, Csapói Kún Zsigmond r. kath., Borberek Alvinczi Gábor ref., Werder György luth. A mi részünkről a tárgyalásban résztvettek: a plebánus, Pálfi Zsigmond, Bongardus János, Kmita János, Handsáros János, Teleki Ferenc. A tárgyalás az elnök Közép-utcai házában történt.

Aug. 11-én estefelé megérkezett az elnök Werderrel. Másnap reggel a plebánus és Teleki kurátor „udvarlani menének”. A többi tag csak 13-án érkezett meg. Várták, hogy üzen-e az elnök. De az a jezsuiták kollégiumában volt examenen vagy promotion. D. u. a plebánushoz küldött, de ez azt mondta, hogy nincsenek jelen az eklézsia kiküldöttjei. 14-én reggel 7 órakor megjelentek az elnök házában. A plebánus azt kérdezte, hogy a döntés végleges lesz-e, vagy lehet felebbezni. Az elnök azt felelte, hogy igenis lehet, mert ők csak azt vizsgálják ki, hogy kinek mi a jussa. Aztán írásban a generálishoz terjesztik, aki felküldi a Felsőházhoz. Ezután megalakult a bizottság.

Most a pater vikárius előadta, hogy mindazokat a bonumokat és appertinentiákat kívánja, melyeket mi eddig birtunk és most is sub titulo ecclesiae birunk. A plebánus kérte, hogy kívánságait adják be írásban. De a vikárius ezt nem akarta, azt mondván, hogy mi kértük ő felségétől a bizottságot s nekünk kell bizonyítani, miképen birjuk bonumainkat. Hosszú tárgyalás után beadtak egy magyarul írt kérelmet, melyben kérték:

1. a nagytemplomnak a mi időnkben kétszeri megépítéseért, a toronyra, harangokra és órára tett költségeiket;

2. a piaci kistemplomnak a cinterem körüli boltokkal együtt visszaadását;

3. a nagytemplomban levő nyomdát, könyvtárt, az ott levő nagy kötelekkel, rézcsigákkal és a harangokkal együtt;

4. a plebánia-kvártát, mivel azért más dézmákat adott az ország.

Ezek felolvasása után sok szóváltás volt. Az elnök azt kívánta, hogy adjuk be okmányainkat mindenről, amit kívánunk s amit tőlünk kívánnak. Erre időt kértek, mert nem voltak rákészülve. Erre kiküldték őket, 11 órakor behívták s d. u. 3 órára terminust adtak. Hazamentek, jelentést tettek az eklézsianak s dolgozni kezdtek. D. u. 3 órakor visszamentek. Az elnök kérte az okmányokat. A plebánus olvasni kezdte a beadott kérés másolatáról kívánságait. De félbeszakították azzal, hogy azt már beadta, okmányok kellene. Most megint sok szóváltás következett. Azt vetették szembe, hogy mi vagyunk

az aktorok, a mi kötelességünk bizonyítani. Mi meg azt sürgettük, hogy a vikárius adja be írásban követeléseit. Ő azt mondta: nem köteles vele, mert „nekünk incumbit proba”. Aztán beadtak egy másolatot, mire az elnök azt mondta, hogy nem jó, mert nem eredeti. Azért mégis elvette s kérésükre sem adta vissza. Erre a vikárius is beadta kívánságait, miről másolatot kértek, de nem kaptak. Időhaladékat kértek, mire megint kiküldték őket. Behívás után előadták nekik, hogy hétfőre úgy készüljenek, hogy minden okmányukat eredetiben adják be. Ezután hazamentek, jelentést tettek az eklézsiának, s azt határozták, hogy a káptalannal csináltassanak másolatokat, azt talán elfogadják³. Ugyanakkor jelentik a tábornoknak, hogy a bizottság nem a felség resolutioja szerint kezdődik s már most protestálnak ellene.

A bizottság további tárgyalását a felvett jegyzőkönyv szerint ismertetjük, mely tartalmazza a követeléseket, a feleleteket és végül a bizottság határozatát.⁴

A püspök követelései, a jegyzőkönyv szerint, ezek voltak:

1. Az eklézsiához és plebániához tartozó külső és belső dolgok: írásbeli okmányok az adományokról, alapítványokról, ingó és ingatlan vagyon kimutatása az ezekre vonatkozó tanuvallomások értelmében.

2. Az eklézsiához és plebániához tartozó iskolák. Feltehető ugyanis, hogy egy királyi város és híres eklézsia iskolákkal birt, aminthogy vannak hiteles írások, melyekben a kolozsvári plebánus kanonikusnak és magisternek neveztetik.

3. Az eklézsiához tartozó összes falvak.

4. A dézma negyede, amely még az unitáriusok kezén van iskolák részére, minthogy vannak hiteles írások, melyek szerint ez a kolozsi főespereshez tartozik.

5. Butorok, kelyhek, értékes casulák, serlegek, orgona, harangok, melyeknek nyelve ma is meg van, szóval a kultushoz tartozó összes klenodiumok és felszerelések.

6. A plebániával szomszédos két ház.

Az unitáriusok felelete erre:

1. Az írásbeli okmányokat beadták, több nincs náluk; ha ezután valami előkerül, beadják. Kath. eklézsia regestrumai náluk nincsenek, azok az idők viszontagságai között hihetően elpusztultak. A vallomásokban felsorolt vagyon és javak az általuk vásároltak közé tartoznak.

2. Ilyen iskolákról semmit sem tudnak.

3. Kath. alapítású falujok egy sincs.

³ Az unitárius eklézsia levéltárában, Fasc. XI. 31. sz. alatt.

⁴ Jakab E.: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez, II. 487—502.

4. A kvártáról törvényesen kibocsátott privilégiumuk van, mit a fejedelem nekik úgy adhatott, mint másoknak.

5. A felsorolt holmikkól semmi sincs meg, csupán a harangoknak a háromszori égéstől megmaradt anyaga és nyelve.

6. A két ház saját szerzemény és kegyes hagyomány.

Úgyanekkor a 4. pontra vonatkozólag külön előterjesztést tesznek. Eszerint a kolozsi főesperes csak bérlői jogot birt s nem volt tulajdonjoga a dézmával szemben. A tizedeket az 1691. évi diploma megerősítette. A rendek erre a célra vették 15,000 frton Monostor falut s bizonyos szász falvak dézmáját a katolikusok részére.

Aug. 21-én a püspök 7 pontban új követeléseket terjeszt elé:

1. Kívánja a Xenodochiumot minden hozzátartozóval és okmánnyal.

2. A plebániával szomszédos két házon kívül még három házat.

3. A kvárta-házat és két kertet.

4. Két sütő-házat.

5. Ezüst egyházi edényeket.

6. Az unitáriusok kezén van még több ház az eklézsia címén, melyeket szintén követel, ha nem bizonyítják be, hogy saját költségükön vették vagy végrendeletileg kapták.

7. Az oltárokat, mert kétségkívül több volt; ha lerontották, térítsék meg az árát.

Az unitáriusok felelete erre:

1. A kórház joga és birtoka a városé, a felelősség is érte.

2. Hogy erre felelhessenek, kérik a beadott írások másolatát, enélkül nem tudják, melyek azok, hol fekszenek és kié, mely jogon birtokolja.

3. A kvárta-házra okmányt adtak be. A kertek a plebániának átadattak.

4. A sütő-házakról semmit sem tudnak.

5. Az edényekről az előbbi követelés 1. pontjában feleltek.

6. Ilyen házuk a kath. eklézsia címén nincs; amelyek vannak, azok saját alapítványok.

7. Oltárokról semmit sem tudnak, nem terhelheti őket visszaállításuk, kik nem hibások az elrontásban.

A házakról külön előterjesztést tettek, melynek tartalma ez: A kvárta-ház kivételével, a többi mind újabb szerzés — kegyes adományokból és hagyományokból. A plebánia mellett 1699-ben vették a város leégése után a Hollandiában gyűjtött pénzből, 1700 frton. A mellette levő sarokházat cserével és 300 frt ráfizetéssel. Amelyikkel elcserélték, azt kegyes hagyományból vették, a Monostor-utcait a déli soron részben

hagyományból, részben adakozásból, az északi soron lévőt tisztán hagyományból, a Hid-utca keleti során a kvárta-házat részben vették, részben hagyományozták. A Magyar-utcait hagyomány, a Közép-utcait csere útján, melyért 2 hagyományozott házat és 900 frtot fizettek. Mindezek s ezen felül a két kvárta és a boltok jövedelme nem volt elég s ezért évenként gyűjteni és adakozni kellett. Asszonyfalva, Alsó és Felső Füle (Torda m.), Kóród, Apahida (Kolozs m.) és a Belső Szolnok-megyei birtokok „szintén hasonló úton, módon és címen” jutottak birtokukba. 1635 előtt nincs jelentékenyebb jövedelem. Ez évben jött Mikó Ferenc jelentékeny hagyománya.

Aug. 21-én gróf Kornis a bizottság nevében felszólította az unitáriusokat, hogy a dolgot békés megegyezéssel egyenlítés ki. Ugyanezt tette a püspök is Kornis Péter és Horváth Márton káptalani levélkeresők által. A jegyzőkönyvben úgy van megörökítve ez a lépés, mint a gyengébb félnek adott előzékenység és engedmény. A püspök oklevelet, adomány-megerősítő írást terjesztett be, melyek követeléseit alátámasztották. Az iskolának az ifjúság részére gyűjtött dézma-kvártának és a boltoknak átadását kérte. Mikor a püspök írásai felolvastattak, a mieink habozni és ingadozni kezdettek s hajlandók voltak alkudozásokba bocsátkozni. De minthogy a bizottság az ajánlatokat keveselte, elhatározta, hogy mindkét fél a maga jogait és követeléseit támogató okmányokat terjessze be, hogy ezek alapján lehessen dönten.

Aug. 24-én beadják a választ, mely szerint a boltokat — számszerint 66-ot —, melyek nem megvetendő jövedelmet hajtának, átengedik. Az iskolát is a plebánia szomszédságából eredő alkalmatlanságok kikerüléseért, de azon feltétellel, hogy az a felséghez beadott kérelmük értelmében a „teljes megváltás” címe alatt legyen; míg ez nem történik meg, addig az átadás és kiürítés elhalasztandó és az ifjúság ott türendő. A dézmanegyed átengedése nem tartozik rájuk egészben, mert ez az ifjúság fenntartására és a közjóra nevelés hasznára adatott s attól nem veheti el más, mint akinél van nemcsak a vagyonunk, hanem az életünk feletti jog, az az Isten. A kolozsi főesperesnek nem tulajdon, hanem csak bérlési joga volt. Ha az iskolát átengedik, ezzel együtt megy a tized is, mert a dolog a terhével együtt jár. De a telek terhe nem az iskoláé, hanem az ifjúságnak adott királyi adomány, mely — nyilvánvaló — hogy az óvárból kivonuló ifjúságot követte. Ehez járul az, hogy a katolikusok követelését teljesítették, mikor Monostor falut 15000 frton visszaváltották. Végül, hogy ne vádolhassák őket azzal, hogy nehézségeket okoznak, a 6000 forinton vett nyomdát átengedik úgy, ha 2000 frtot visszafizetnek, hogy még

fennálló adósságukat törleszthessék. Végül kifejezik, hogy azért voltak olyan engedékenyek s adták át még saját alapításaikat is, hogy útját vágják minden további követelésnek s ne prejudikáljon többi jogaiknak, melyekért a felséghez folyamodtak. Augusztus 24-én hosszú tanácskozás után a bizottság a püspök kívánságára a következőkben foglalta össze véleményét:

„A templom adományozásáról semmit kinyomozni nem lehetett. A regestrumok és leltárak iránt bizonyosság nem volt szereshető. Az iskolák valószínűen azon a helyen voltak, melyet az unitáriusok most bitorolnak. Világosabb, hogysem bizonyítani kelljen, hogy voltak iskolák, habár azok helyéről nem tudni bizonyosat. A plebániával szomszédos két ház közül a szögleten levőről semmi bizonyost megtudni nem lehetett. De hogy a másik a plebániához tartozott, mutatja a plebánus udvaráról átvezető ajtó helye. Ezért az is a plebániához adandó. Az unitáriusok által zálogban bírt Kabalapataka, Vécze, Tormapataka, Gyurkapataka, Asszonyfalva, Alsó- és Felsőfüle, Kóród s az apahídi részjóság dolgában a bizottság nem tudott eredményt elérni, mert a városi levéltár rendezetlensége miatt nem tudta kimutatni az elzálogosítás jogosultságát. Ezért meg kell vizsgálni, hogy vajjon a városi tanács átadhatót adott-e át és zálogosított el? S e pontnál semmi kivizsgálatlanul ne maradjon. A kolozsvári dézmák kvártája a kolozsi főesperestől „János Zsigmondnak véleményünk szerint érvénytelen, a gyakorlat által másutt is érvénytelenített s megsemmisített adománylevele által vétetett el“ s azért azon az úton, melyen elfoglaltatott, visszaadandó. Az államérdek azt kívánja, hogy addig a vitás dézma tétessék zár alá a kvártaházzal és az ahoz tartozó majorsági telekkel együtt.

A templom felszereléséről, oltárokról, papi díszekről, orgonáról, ezüst edényekről: „az évkönyvek ugyan hallgatnak“, de az ingadozó vallomásokból kivehető, hogy minden templomi felszerelést az unitáriusok invasiójuk és a foglalás idejében lerontottak, széthordottak, elszaggattak, az orgona sípjait eladták, s oly állapotba hozták a templomot, hogy a falakon kívül semmi sem maradt fenn; ezeknek visszaadása nemcsak méltányos, hanem szükséges, hogy a romlásban levő templomok megépítésében most segítségére jöjjenek. A falvak és birtokrészek „távolról sem egyenlő“ értéke e célra helyesen volna fordítható. A Xenodochium maradjon a városi tanács igazgatása alatt, de a püspök felügyelete mellett. Azon 3 házért, melyhez a püspök az eklézsia jogát igazolta, de helyüket kimutatni nem tudta, a sarokház adandó, melyet az unitáriusok mint legatumot birtak.

A két kert, szőlő, szénaföldek és szántók ügye további

kivizsgálásra útasítottak, mert kétségtelen, hogy tényleg voltak ilyenek a parochia használatában.

Az unitáriusok követeléseiről ez a javaslatuk:

A boltokról „jogos és méltányos”, hogy a templomot birtokló egyházéi legyenek, mert a templom cíntermét veszik körül, azzal össze vannak építve s az eklézsia jogán birták az unitáriusok is s 1675-ben a város kérvén tőlük, azzal az érveléssel védelmezték és követelték, hogy az birja, aki a templomot. A nyomdáról: „A templomban elhelyezett, saját költségükön szerzett s az elrablottak kárpótlására visszatartott és császári engedély nélkül(!) használt nyomda nem visszaadandónak véleményeztetik”. A szentpéteri kápolnáról: Nyilvánvaló, hogy a Szent-Mihály templomhoz tartozó kápolna a papilakással és telekkel együtt a régi katolikus birtokosoktól el nem vehető.

Ezzel végződött a bizottság munkálata. A jegyzőkönyv dátuma 1716 aug. 26.

A hivatalos jelentést konventi átíratban közli Jakab Elek (Oklevéltár Kolozsvár története II. és III. kötetéhez 487—504. lapokon. A tárgyalás részleteit lásd kolozsvári unitárius eklézsia levéltárában XXI. Fasciculusban.) A jelentést az elnök Steinvilléhez küldötte, aki 1716 aug. 30-án visszaküldötte aláírás és megpecsételtetés végett s meghagyta, hogy 2 példányban állítsák ki, egyet az udvar és egyet az ő irodája részére. Azután a bizottság feloszolhat. Az eredeti okmányok mindkét félnek visszaadhatók, előbb azonban a bizottságtól láttamozott másolatok kiszítendők. A dézmák kvártája alkalmas helyre összehordandó s a felség döntéséig lefoglalva zár alatt marad. A bizottság tagjai aug. 31-én eltávoztak Kolozsvárról. A kath. püspök összehívta a ref. papság részéről Sós és Csepregi papokat, unitárius részről Almási püspököt, Baumgarthus János városi jegyzőt és Teleki Ferenc szenátort s az iskolai kvártát lefoglalták. 1717 jan. 7-én Dimén és Timothé Dániel Szebenbe küldettek a lefoglalt kvárta ügyében, de nem tudták felszabadítani. Apr. 28-án megint kérték. A válasz az volt, hogy várni kell a felség döntéséig.

Uzoni-Fosztó szerint az unitáriusok aug. 25-én felségfolyamodványt írtak, melyben előadják: „nemcsak a templom régi alapítványait, de sokat a magok és őseik nagy munkával szerzett javaiból, melyek minden jog szerint az ők tulajdonaik, ráadásul átadtak, aláztatosságuknak kézzelfogható bizonyítékát adva, a barátságos kiegyenlítést remélve. Azonban hamar tapasztalniok kellett, hogy hasztalan minden engedékenységük, ha minden jogukról le nem mondanak. Mikor ugyanis a püspök látta, hogy javaik legatumokon és kegyes adományokon s ezekről

szóló hiteles okiratokon alapulnak s így ezekhez tulajdonjogot nem formálhat, a templomnak állítólag őseik által elrabolt régi adományai (dos) címén kívánta a bizottságtól a visszatorlás (talio) büntetését, hogy ezen az úton mindenöket elvehesse". Ezt a kérelmet azonban Steinville a fiókjában felejtette s csak két év múlva terjesztette fel az udvarhoz, miután a király döntése alapján az iskola s az unitárius egyház minden vagyona már elvételre került. Az elvétel után sérelmeiket újabban eléadták, hiteles adatokkal mutatták ki, hogy az utolsó 20 év alatt templomukra és iskolájukra 50000 fortnál többet költöttek. Ezekre a felségfolyamodványokra soha válasz nem érkezett.

Amint az aug. 21-én hozott határozat alapján 24-én ajánlatukat megtették, hogy t. i. az iskolát kiürítik és az iskola-tized kvártáját a felség döntéséig lezárják, a püspök rövid időre elment Kolozsvárról. Kolozsvári Dimén Pál, aki március 30-ától aug. 22-ig állandó gyötrelmek és szorongatások között élt, 24-én hirtelen összeesve, betegeskedni kezdett. Ma úgy mondanók: idegei felmondták a szolgálatot. Nem csodáljuk, nagyon megértjük. Aug. 25-én folyamodványt írnak a tábornokhoz is. A tábornok szept. 6-áról ezt válaszolja: várta, hogy a püspökkel megegyeznek s mindent, amit kért, átadnak neki. De mivel ezt nem tették, felterjeszti az iratokat a felséghez s döntését ő is, a püspök is végre fogják hajtani. Emlékiratukat nem terjesztette fel, hanem visszaküldötte. Okt. 14-én megint küldtek egy folyamodványt, melyre nem adott választ. 1717 jul. 13-án folyamodványt küldenek a felséghez, melyben előadják, hogy a bizottság nem a hazai törvények és szokások szerint állított össze. E 6 tagú bizottságból 4 katolikus, ezek közül 2 erdélyi ugyan, de az elnök nemcsak katolikus, hanem Abosfalván a mi templomunk erőszakos elfoglalója és törvény ellen bitorlója, 2 külföldi, a mi törvényeinkben és vallási kérdésekben járatlan, 2 nem-katolikus, de unitárius egy sincs. Félték s most is félnek, hogy e törvényeknek és szokásoknak meg nem felelő bizottság helytelen végzést (difformia effecta) hoz s nem a bíró, hanem a fél szerepét viszi. Különösen azért, mert eredeti okmányainkat — hiteles másolatokkal nem elégedvén meg — minden jog ellenére ismételt kéréseinkre is magánál tartotta s velünk, hogy feleleteinket megadhassuk, a másik fél írásait nem közölte, de a mieinket a másik féllal igen. A tábornok nem kért egyebet, csak a templomot és a régi kath. alapításokból meglevőket. A püspök megkapott tőlünk mindent, semmit el nem titkoltunk, el nem hallgattunk. Sőt a magunk és őseink munkájával szerzett sok javunkat is azon felül átadtuk, hűségünk és készségünk bizonyítékát adván ezzel. De hiába minden engedékenységünk, ha

mindenünkről le nem mondunk, minden falvainkat, részbirto-
kainkat, házainkat fel nem ajánljuk. Azután leírják, hogy Basta
milyen könyörtelenül kifosztotta és rabolta az akkor unitárius
várost, mennyi káruk volt, mi mindenük elpusztult, odaveszett,
amit most tőlük követelnek. S különben is a szülők bűnei a
gyermekeknek nem tudhatók be. Kérik a felséget, hogy a
bizottság véleményét úgy változtassa meg, hogy a legvilágo-
sabb és kétségen felül álló jogon és címen szerzett javainktól
törvény és igazság ellenére ne fosztassunk meg, egy évszá-
zaddal előbb okozott károkért. A katolikusok a felség dön-
téséről már előre értesülhettek. Ezt mutatja az, hogy 1718 jan.
20-a körül hírek terjednek el és szállnak az iskola elfoglalá-
sáról; a mieinket, tanárokat és ifjúságot egyaránt, rossz sejte-
lem tartja megszállva.

A bizottság munkálata végre minden pontjában elfogadva
és megerősítve leérkezett ő felségétől. Steinville királyi biztost
leküldötte végrehajtás végett a bizottság elnökéhez, aki azt
1718 márc. 31-én tartott ülésben olvastatta fel.

Most már nem volt hátra egyéb, csak a határozat végre-
hajtása. A konventi átirat erről azt jegyzi fel 1718 márc. 31-ről,
hogy ő felsége a bizottság véleményét mindenkben elfogadván
az unitáriusok az eklézsiához tartozó minden ingatlant „önként
visszaadtak, kivéve azokat, melyeknek visszaadására képtele-
neknek mondták magukat“. A püspök sietett a javak birtokba-
vételével. Ápr. 4-én a városi tanácshoz folyamodott beiktató
biztosok kiküldése végett. A biztosok kiszállottak, a beiktatást
elvégezték s jelentést tettek. Eszerint legelőször az iskolába
mentek; innen átmentek azon két kőházhoz, mely délről a
plebánia, északról a sarokház szomszédságában van, mely
mellett az út a Monostor-utcába vezet. Innen a Hid-utcai kvárta-
házhoz mentek s a püspököt gróf Mikes Mihály és Mikola
László jelenlétében az iskolának és többi házaknak minden
hozzátartozóikkal, régi határaikkal birtokába bevezették és
beiktatták, a kiszabott határidő alatt senki ellene nem mondván.

Az iskola-főnök (Fasc. IV. 228—229.) így írja le az elvé-
telt: márc. 30-án Steinville tábornok értesít „*magnis adjunctis
minis*“, hogy az iskolát, kvárta-házat, a plebánia melletti 2
házat az iskola és egyház címén birt minden faluval és
jobbággal együtt és a mi ifjuságunk segélyezésére rendelt
dézma negyedét átadják. Mit csináljanak a mieink? A következő
napon kedvetlenül jelenték, hogy engedelmeskedni fognak.
A város albirája a püspök részére elkészíti az iskola s a többi
házak bútorzatának jegyzékét. Ezen a napon és ápr. 1-én köl-
tözünk. 2-án a reggeli preces után az igazgató, Pálfi Zsigmond,
Keresztúri Sámuel és Szent-Ábrahámi Mihály, — maguk is szo-

morúan — vigasztaló, buzdító és bátorító beszédeket tartván, mindenki a maga már előbb szerzett szállására menvén, széteszoltunk s elhagytuk az iskolát. Ezzel sok jóreménységű ifjúnak reménye széteszlott, a következőknek az útja elzárattott. Az iskolai előjárók utasítása szerint a tógát levetik, a ruházatra vonatkozó szigorú törvények lazíttatnak, s a diákoknak meghagyatik, hogy mindenki a maga szállásához közellevő imaházba járjon istentiszteletre. Én — mondja a főnök — Koncz Boldizsár kollaborátorral Baumgarthus Jánosnál, a város királybírójánál vontam meg magam.

Uzoni-Fosztó így írja le a részleteket. Az unitárius eklézsia levelet küld a püspöknek, melyben írja: minthogy nekünk csak az engedelmesség dicsősége maradt fenn, a kért javakat átengedjük, csak azt kérjük, engedjen időt, hogy az iskolát és házakat kiüríthessük. Mártonfi püspök márc. 31.-én a város albirájával összeiratja az iskola és tanulók felszereléseit. Következő napon a plebániával szomszédos két háznál is. A tanulók márc. 31.-én és ápr. 1.-én fogadott szállásokba kiköltöznek az iskolából. Ápr. 2.-án reggel először istentiszteletre mentek, melynek végeztével az igazgató, Pálfi, Keresztúri és Szent-Ábrahámi könnyező szemekkel buzdították és vigasztalták az ifjúságot s utasították, hogy a tógát, a béke jelvényét vessék le, a szállásaikhoz közel eső imahelyekre járjanak polgárok módjára, míg Isten segítségével sorsukról másképp intézkednek. Az istentiszteletről az iskolába mennek vissza, holmijaikat a leltárral összehasonlítják, az iskolából távoznak s oda többé be nem lépnek. Kevesen a városban maradnak. A többi elszéled a szélrózsa minden irányában.

A templom elvétele után márc. 30-tól ápr. 12-ig nem volt istentisztelet. Ezen a napon a polgárokat, papokat és tanulókat három részre osztva megkezdik az istentiszteletet három helyen: a püspök, a lengyel eklézsia és a Pákei házában. Az ifjúság, amely eddig a szenior és kántor két parsára volt osztva, most az istentisztelet három helye szerint 3—3 csoportra osztatott (Fasc. IV. 215.). Ezekén kívül volt még a Magyar-utcában az ú. n. Huszár-féle ház. Ápr. 13-án az igazgató és patronus urak tanácsára, „non ex more solito“, a statio volt mindkét részen, t. i. a magyarok és lengyelek imaházánál. Jun. 11-én (Fasc. IV. 177.) a rektor malmát a kiáradó Szamos „rosszakaróink nagy örömére“ elvitte. A Fasc. feljegyzése szerint (Fasc. IV. 185.) Mártonfi a templomban tartott könyvek közül 270 darabot visszatartott. 1717-re bordézmát nem kaptak (Fasc. IV. 220.), mert a felség döntéséig minden jövedelmet zár alá vettek. 1718 jul. 29-én Steinville megtiltotta a tanítást és a nyilvános istentiszteletet. Az eklézsia kérelmet intézett a tábornokhoz,

hogy vonja vissza a tilalmat s engedje meg, hogy kérelmükkel a felséghez folyamodhassanak. A tábornok (1718 aug. 25.) azt felelte, hogy írásban megengedi, de kiküldöttek útján nem. A folyamodványban előadják, hogy már több mint két éve sa-nyargattatnak, habár semmi vád ellenük nincs: 1716-ban elvették a templomot; hogy a kiküldött bizottság hogy állítatott össze s milyen eredménnyel dolgozott, előadták akkor s most is ismétlik. Az iskolát is kiürítette Steinville s minden vagyonoukat és javaikat átadták, nehogy makacskodóknak tünjenek fel. S most az istentiszteletet és tanítást is megtiltotta. Előbbit ugyan 8 nap múlva megengedte, de a tanítást nem. Hivatkoznak a diplomára, a hazai alapvető törvényekre, melyek a négy bevett vallás között a mieinket is védik. És térden állva kérik, adassa vissza az elvett jókat, vagy pótolta egyenlő értékkel s tartsa meg őket régi jogaikban és szabadságukban.

A tábornok aztán aug. 5-én megengedte az istentiszteletet a Közép- és a Monostor-utcában, de a Huszár-féle házban nem. A Szentpéteri külvárosban is kezdettek istentiszteleteket tartani, de néhány nap múlva megtiltották.

Teljes kifosztottságunk igazolására Kolozsvári J. András, az eklézsia nótáriusa feljegyzése alapján idézem, hogy mit hoztak el az iskolából: 4 csengettyüt, 2 órát, melyek közül az egyiket 90 drért el kellett adniok, hogy legyen költség „a deákok jószágának perire“, a „thékabeli könyveket“, az auditoriumban volt négyágú réz gyertyatartót és az eklézsiának egy „80 vidres feredőkádját“. Ennyi mindaz, amit a nagy pusztulásból megmenthettek.

A plebánia-házból elhoztak: a „sötét boltból“ egy néhány szál torockói vasakat és egy golyóbis harang rezet; „az rostélyos boltból“ egy néhány szőnyeget és ládát; a konzisztoriális házból „egy veresbőrös asztalt, egy diványszőnyeget falravalót, egy zöld kárpitot, melyben vadászat vagyon beleszőve“, 12 egyes széket; a palotáról, udvarról, kútról, konyhából és istállóból semmit el nem hoztunk“, a lakóházból két kárpitot, „az nagyházból“ egy nagy fennfüggött réz gyertyatartót.